

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 35 (2010)

Αντιαμερικανισμός και ελληνική δεξιά στη μεταψυχροπολεμική εποχή

Ζηνοβία Λιαλιούτη

doi: [10.12681/hpsa.14496](https://doi.org/10.12681/hpsa.14496)

Copyright © 2017, Ζηνοβία Λιαλιούτη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λιαλιούτη Ζ. (2017). Αντιαμερικανισμός και ελληνική δεξιά στη μεταψυχροπολεμική εποχή. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 35, 89–129. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14496>

ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΕΞΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ζηνοβία Λιαλιούτη*

Η αφομοίωση του αντιαμερικανικού λόγου από τον δεξιό πολιτικό χώρο εντάσσεται στις ιδεολογικές συνέπειες του τέλους του Ψυχρού Πολέμου. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και εξής, σημειώνεται μια ουσιαστική αποδυνάμωση της φιλοαμερικανικής παράδοσης της Δεξιάς, σε συνδυασμό με την εμπέδωση μιας φοβικής αντίληψης για τη θέση της Ελλάδας στο μεταδιπολικό σκηνικό. Η τάση αυτή συμβαδίζει με την προσπάθεια του δεξιού χώρου να προσεταιριστεί παραδοσιακά στοιχεία της αριστερής ταυτότητας, όπως ο αντιιμπεριαλισμός και η αρνητική στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Ωστόσο, η απουσία ενός συγκροτημένου και ενοποιητικού θεωρητικού υποβάθρου οδηγεί συχνά σε αντιφάσεις. Στο άρθρο αυτό, θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε την «αντανάκλαση» αυτών των εξελίξεων στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας και του δημόσιου λόγου.

---

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 και η διεθνής απομόνωση των ΗΠΑ μετά την εισβολή στο Ιράκ (2003) οδήγησαν, μεταξύ άλλων, στην αναζωπύρωση του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος γύρω από τη φύση και τα αίτια του αντιαμερικανισμού ανά την υφήλιο.¹ Κοινό σημείο αναφοράς στις περισσότερες μελέτες του είδους ήταν η συνειδητοποίηση ότι ο τρέχων αντιαμερικανισμός είναι σαφώς διαφοροποιημένος σε σχέση με τον αντιαμερικανισμό της ψυχροπολεμικής περιόδου (1947-1989), για τον ο-

* Υποψήφια διδάκτορας, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ένα προσχέδιο του άρθρου παρουσιάστηκε στο πλαίσιο του συνεδρίου «Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική», που διοργάνωσε το Κέντρο Πολιτικών Ερευνών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στις 6-7 Δεκεμβρίου 2008.

1. Ενδεικτικά, Ρ. Katzenstein - R.O. Keohane (επιμ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press, Ithaca-Νέα Υόρκη 2006.

ποίο υπάρχει, εξάλλου, εκτενής βιβλιογραφία.²

Η προβληματική αυτή είναι αλληλένδετη και με μια γενικότερη διερεύνηση των βασικότερων ιδεολογικών μεταβολών και εννοιολογικών μετασχηματισμών της μεταψυχροπολεμικής περιόδου. Ένα σημείο στο οποίο φαίνεται να συγκλίνουν οι μελετητές είναι η αντικατάσταση της ψυχροπολεμικής μονοσημαντότητας από τη μεταψυχροπολεμική πολυπλοκότητα. Είναι ενδεικτική η νοσταλγική αναφορά του H.W. Brands στην «εννοιολογική απλότητα» του Ψυχρού Πολέμου.³ Κατεξοχήν πεδίο στο οποίο αποτυπώνεται η απώλεια αυτής της απλότητας είναι ο ορισμός και η πρόσληψη εχθρών και φίλων στη διεθνή σκηνή. Το τέλος του διπολισμού επιφέρει ένα είδος «γνωστικής και ηθικής» αμηχανίας.⁴ Όπως εξάλλου παρατηρεί ο Ronald Steel, η αποσάθρωση του ψυχροπολεμικού διεθνούς συστήματος επέφερε την άμβλυση της επιρροής και του κύρους και των δύο υπερδυνάμεων. Και παρότι η αλλαγή αυτή είναι προφανής στην περίπτωση της ΕΣΣΔ, λόγω και της τελικής διάλυσής της, ισχύει σε σημαντικό βαθμό και για τις ΗΠΑ. Σύμφωνα με τον Steel, η πολιτική επιρροή της Αμερικής πήγαζε, σε μεγάλο βαθμό, από την ψυχροπολεμική τάξη πραγμάτων και μοιραία ζημιώθηκε από την εξαφάνισή της.⁵

Ειδικότερα, όσον αφορά τη Δυτική Ευρώπη, η κατάρρευση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου κατέστησε την αμερικανική στρατιωτική προστασία έναντι της «κομμουνιστικής απειλής» άνευ αντικειμένου. Επιπλέον, η ανάδειξη των ΗΠΑ σε μοναδική υπερδύναμη οδήγησε στην ακόλουθη αντίφαση: αφενός, η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη δυσανασχετεί με την αύξηση της ισχύος τους και, αφετέρου, τρέφει αυξημένες προσδοκίες για την ανάληψη από τις ΗΠΑ μιας σειράς ευθυνών και πρωτοβουλιών στις διεθνείς υποθέσεις.

Παράλληλα, στη μεταψυχροπολεμική εποχή, ο αντιαμερικανισμός λειτουργεί ως στοιχείο για τη διαμόρφωση και τον προσδιορισμό μιας κοινής ταυτότητας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσα από την προβολή

2. Ενδεικτικά, A. Stephan (επιμ.), *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη 2007.

3. H.W. Brands, *The Devil We Knew: Americans and the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1993, σ. 218.

4. Δανειζόμαστε την έννοια της «γνωστικής και ηθικής αμηχανίας» από την ανάλυση του Ch. Krauthammer σχετικά με την κατάσταση στην οποία περιήλθε η Αμερική μετά την ήττα στο Βιετνάμ και την αποδυνάμωση των προγενέστερων ορισμών και στερεοτύπων περί του κομμουνιστικού κινδύνου· Ch. Krauthammer, «Beyond the Cold War», *New Republic*, 19/12/1988.

5. R. Steel, «The End and the Beginning», στο M.J. Hogan (επιμ.), *The End of the Cold War. Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, σ. 106.

των διαφορών της τελευταίας με τις ΗΠΑ. Έτσι, ο τρέχων ευρωπαϊκός αντιαμερικανισμός μπορεί να χαρακτηριστεί και ως «όχημα έκφρασης» μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας.⁶ Από την πλευρά του, ο Philippe Roger παρατηρεί πως μετά την αποδυνάμωση της κομμουνιστικής ιδεολογίας και το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων, ο ευρωπαϊκός αντιαμερικανισμός παραμένει ακμαίος και λειτουργικός.⁷ Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είχε σαν αποτέλεσμα την αποσύνδεση του αντιαμερικανισμού από τον κομμουνισμό ο οποίος έθετε, κατά μία έννοια, όρια στην απήχηση του πρώτου.⁸

Στο πλαίσιο της παραπάνω περιόδου, ο ελληνικός αντιαμερικανισμός υπέστη μια σειρά μετασχηματισμών όσον αφορά τη φυσιογνωμία του· ο κυριότερος αφορά τη σημαντική διείσδυσή του στον χώρο της Κεντροδεξιάς και της Ακροδεξιάς. Την εξέλιξη αυτής της τάσης αποτυπώνουν οι έρευνες του ΕΚΚΕ (1990, 1996, 2004), που μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι ο αντιαμερικανισμός, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά, αποτελεί στοιχείο της ιδεολογικής ταυτότητας μιας μεγάλης μερίδας οπαδών της Ν.Δ. και, πιο πρόσφατα, του ΛΑΟΣ.⁹

Η εξέλιξη αυτή χρήζει περαιτέρω διερεύνησης προκειμένου να αποσαφηνιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά του μεταψυχροπολεμικού αντιαμερικανισμού της ελληνικής Δεξιάς και να ενταχθούν σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο. Εξάλλου, η ακαδημαϊκή έρευνα σε ό,τι αφορά την ιδεολογία και τον λόγο της ελληνικής Δεξιάς υπολείπεται σε όγκο συγκριτικά με εκείνη που αφορά την Αριστερά. Ειδικότερα, τα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν εδώ είναι τα ακόλουθα: κατά πόσο το τέλος του Ψυχρού Πολέμου συνιστά ένα ορόσημο για την αποδυνάμωση του μετεμφυλιακού φιλοαμερικανισμού της

6. R.A. Berman, *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, Hoover Institution Press, Stanford, California 2004, σ. xi-xii, 9-10 και P. Hollander, «Introduction: The New Virulence and Popularity», στο, του ίδιου (επιμ.), *Understanding Anti-Americanism. Its Origins and Impact at Home and Abroad*, Ivan R. Dee, Σικάγο 2004, σ. 12-14.

7. Ph. Roger, *L'Ennemi Americain. Genealogie de l'Antiamericanisme Francais*, Seuil, Παρίσι 2002, σ. 584. Αλλά και ο J. Ceaser παρατηρεί ότι η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού ήρθε να αναδείξει το «αληθινό βάθος» και τη «δύναμη» του αντιαμερικανισμού· J. Ceaser, «The Philosophical Origins of Anti-Americanism in Europe», στο P. Hollander (επιμ.), *Understanding Anti-Americanism. Its Origins and Impact at Home and Abroad*, ό.π., σ. 59.

8. J. Ceaser, «The Philosophical Origins of Anti-Americanism in Europe», ό.π., σ. 59.

9. Ζ. Λιαλιούτη, «Διαστάσεις του ελληνικού αντιαμερικανισμού, 1985-2004. Ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του φαινομένου», στο Γ. Κάλλας - Δ. Κονδύλη - Γ. Καραγιάννης (επιμ.), *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών*, Πανεπιστήμιο Αθηνών-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ποταμός, Αθήνα 2008, σ. 137-139.

ελληνικής Δεξιάς και για την αφομοίωση του αντιαμερικανικού λόγου από τον δεξιό χώρο; τι είδους συγκλίσεις ή αποκλίσεις καταγράφονται μεταξύ της Κεντροδεξιάς και της Ακροδεξιάς στο πεδίο αυτό; αν υφίσταται διαφορά στο επίπεδο των ελίτ και της κοινής γνώμης στην έκφραση του αντιαμερικανισμού; και τέλος, ποιες λειτουργίες επιτελεί η ανάδυση του αντιαμερικανισμού στην παράταξη της Δεξιάς;

Αφετηρία αυτής της μελέτης συνιστά το 1996 και η ελληνοτουρκική κρίση των Ιμίων. Το συμβατικό αυτό ορόσημο μας επιτρέπει να καταγράψουμε τις μεταβολές που έχουν επέλθει στον τρόπο με τον οποίο ο δεξιός πολιτικός χώρος προσλαμβάνει τον ρόλο των ΗΠΑ στον μεταδιπολικό κόσμο, λίγα μόλις χρόνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Καταληκτικό σημείο, επίσης συμβατικό, είναι η πρόσφατη κρίση στον Καύκασο (Αύγουστος 2008), η οποία συμπίπτει ουσιαστικά και με το τέλος της προεδρίας Μπους, μιας προεδρίας που συνδέθηκε με στιγμές έξαρσης του αντιαμερικανισμού, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς.¹⁰

Στο άρθρο αυτό, θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε την «αντανάκλαση» αυτής της τάσης στο επίπεδο του δημόσιου λόγου,¹¹ όπως αυτή εκφράζεται, κατά κύριο λόγο μέσα από έντυπα προσκείμενα στον δέξιο χώρο. Για τον σκοπό αυτόν, επιλέξαμε τη συστηματική αποδελτίωση υλικού προερχόμενου από κομματικές περιοδικές εκδόσεις της Νέας Δημοκρατίας: τη *Μετεξέλιξη*, τη *Φιλελεύθερη Έμφαση* και τα *Επίκεντρα*, καθώς και από δύο σημαντικές εφημερίδες της κεντροδεξιάς παράταξης, σημαντικές τόσο λόγω της αναγνωσιμότητάς τους όσο και λόγω του ειδικού βάρους που κατέχουν: την *Καθημερινή* και τον *Ελεύθερο Τύπο*. Η πρώτη αντιπροσωπεύει μια ελιτίστικη παράδοση στο πλαίσιο του συντηρητικού χώρου, ενώ η δεύτερη έχει περισσότερο λαϊκιστική φυσιογνωμία. Όσον αφορά τον ΛΑΟΣ, χρησιμοποιούμε τα δημοσιεύματα της εβδομαδιαίας εφημερίδας *Άλφα 1*. Παράλληλα, το υλικό συμπληρώνεται από ομιλίες και δηλώσεις στελεχών της Ν.Δ. και του

10. Pew Research Centre, *A Year After Iraq War. Mistrust of America in Europe Ever Higher, Muslim Anger Persists*, 16/3/2004· του ιδίου, *Views of a Changing World 2003. War With Iraq Further Divides Global Publics*, 3/6/2003· του ιδίου, *America's Image Further Erodes, Europeans Want Weaker Ties But Post-War Iraq Will Be Better Off, Most Say*, 18/3/2003.

11. Εδώ εστιάζουμε στα κόμματα του δεξιού χώρου που εκπροσωπούνται στη Βουλή την περίοδο 1996-2008, δηλαδή τη Νέα Δημοκρατία και τον ΛΑΟΣ. Ο ΛΑΟΣ ιδρύθηκε το 2000 από τον τότε βουλευτή της Ν.Δ., Γ. Καρατζαφέρη. Μετά την εκλογική αναμέτρηση του 2007 κατά την οποία απέσπασε το 3,8% των ψήφων, ο ΛΑΟΣ εκπροσωπούνταν στη Βουλή με δέκα βουλευτές.

ΛΑΟΣ, όπως καταγράφονται στις επίσημες ιστοσελίδες των δύο κομμάτων. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι κάθε έντυπο ή κάθε αρθρογράφος που μελετάται εδώ δεν έχει απαραίτητα συγκροτημένη αντιαμερικανική ταυτότητα, αλλά οι επιμέρους αντιαμερικανικές αναφορές λειτουργούν σωρευτικά σε ένα δεδομένο πλαίσιο.

Η αποδελτίωση του υλικού από τον Τύπο πραγματοποιήθηκε με άξονα μια σειρά γεγονότων που αφορούν είτε τις σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ είτε αυτές καθεαυτές τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ειδικότερα, πρόκειται για τα ακόλουθα γεγονότα: ελληνοτουρκική κρίση των Ιμίων, σύλληψη Οτσαλάν, νατοϊκή επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία, τρομοκρατική επίθεση στους Δίδυμους Πύργους και η αποτίμησή της, αμερικανική επίθεση στο Ιράκ, επανεκλογή του προέδρου Μπους και αναγνώριση της ΠΓΔΜ με το όνομα Μακεδονία, τυφώνας Κατρίνα και σύγκρουση Ρωσίας-Γεωργίας. Ο κατάλογος αυτός δεν παραπέμπει σε μια γεγονотоλογική οργάνωση της αφήγησης. Τα γεγονότα είναι το έναυσμα προκειμένου να αναδειχθούν οι έννοιες και τα σύμβολα τα οποία συγκροτούν την εικόνα της Αμερικής στη μεταψυχροπολεμική εποχή.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑΣ

Η σχέση του δεξιού πολιτικού χώρου με το φαινόμενο του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα μπορεί να διακριθεί σχηματικά σε τρεις φάσεις: (α) περίοδος 1947-1967, (β) περίοδος 1974-1990, (γ) περίοδος 1990 και εξής.

α. Μετεμφυλιακή περίοδος

Η θεώρηση της Αμερικής από τη μεταπολεμική Δεξιά εντάσσεται στις ιδεολογικές συνέπειες του ελληνικού Εμφυλίου. Η αποδοχή των ΗΠΑ ως ηγέτιδας του ελεύθερου κόσμου αποτελεί κεντρικό στοιχείο για την ιδεολογία της εθνοφροσύνης.¹² Είναι ενδεικτική η ακόλουθη αναφορά της *Απογευματινής*:

«Η Ελλάδα ανήκει την Δύσιν, είναι μέλος του ΝΑΤΟ και συνδέεται διά συμμαχίας με τας Ηνωμένας Πολιτείας. Τούτο αποτελεί τον ακρογωνιαίον λίθον της εξωτερικής μας πολιτικής, η δε τοιαύτη τοποθέτησίς μας απορ-

12. Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα*, Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 178-182.

ρέει από την θέλπισίν μας να υπάρξωμεν ως ανεξάρτητον και ελεύθερον έθνος...». ¹³

Οστόσο, στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, ο φιλοαμερικανισμός είναι συχνά η άλλη όψη του αντικομμουνισμού, χωρίς βαθύτερο έρεισμα. Για πολλούς εκπροσώπους της εθνικοφροσύνης, η επίκληση της Αμερικής ως θετικού συμβόλου είναι επιφανειακή, καθώς εντάσσεται στους προπαγανδιστικούς και ρητορικούς σκοπούς του αντικομμουνισμού. Η τάση αυτή συνυπάρχει με έναν συντηρητικό και παραδοσιοκεντρικό λόγο που απορρίπτει την Αμερική ως έκφραση της νεωτερικότητας και τοποθετείται αμυντικά απέναντι στον λεγόμενο «αμερικάνικο τρόπο ζωής». ¹⁴

Οστόσο, η κυριότερη υπονόμηση του φιλοαμερικανισμού προέρχεται από τον εθνικισμό. Το Κυπριακό ζήτημα και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, στα μέσα της δεκαετίας του 1950, οδηγούν σε αντιαμερικανικές εξάρσεις ακόμη και τα πλέον έγκυρα έντυπα της Δεξιάς, ενώ φέρνουν την εθνικοφροσύνη αντιμέτωπη με τις αντιφάσεις της μέσα από τη σύγκρουση εθνικισμού και φιλοαμερικανισμού ή φιλοατλαντισμού. ¹⁵ Για τον τρόπο και την έκταση που παίρνει η έκφραση αυτών των συγκρούσεων και αντιφάσεων δεν πρέπει να αγνοείται και ο αυταρχικός χαρακτήρας της μετεμφυλιακής δημόσιας σφαίρας. ¹⁶

13. *Απογευματινή*, 12/9/1957.

14. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτελεί η ουσιαστική καταγγελία του «δυτικού» τρόπου ζωής από το περιοδικό *Εκκλησία*, επίσημο δελτίο της Ιεράς Συνόδου. Ενδεικτικά, *Εκκλησία*, αρ. 15, 1/8/1956, σ. 284· αρ. 6, 1/4/1957, σ. 98· αρ. 10, 1/5/1957, σ. 207-208· αρ. 5, 1/3/1958, σ. 107· αρ. 8, 15/4/1958, σ. 178· αρ. 9, 1/5/1958, σ. 209· αρ. 2, 16/3/1964, σ. 46· αρ. 3, 1/2/1964, σ. 76· αρ. 5, 1/3/1964, σ. 123. Επίσης, Ζ. Lialioti, «Challenging Americanism: the public debate about the “American way of life” in Cold War and Post Cold War Greece», στο Α. Mania - L. Wordliczek (επιμ.), *The United States and the World: from Imitation to Challenge*, Jagiellonian University Press (υπό έκδοση).

15. Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 219-220. Και, της ίδιας, «Ο εθνικισμός των εθνικοφρόνων και το Κυπριακό», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 228-235. Ενδεικτικά βλ. και *Καθημερινή*, 10/12/1957. Επίσης, Ι.Δ. Stefanidis, *Stirring the Greek Nation. Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, Ashgate, Hampshire 2007. Ζ. Lialioti - Ph. Muehlenbeck, «Ethnic Nationalism in the Cold War Context: The Cyprus issue in the Greek and Greek-American public debate 1954-1989», στο Ph. Muehlenbeck (επιμ.), *Race, Ethnicity and the Cold War: A Global Perspective*, Vanderbilt University Press (υπό έκδοση).

16. Μ. Κομνηνού, *Από την αγορά στο θέαμα: μελέτη για τη συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας και του κινηματογράφου στη σύγχρονη Ελλάδα, 1950-2000*, Παναζήσιος, Αθήνα 2001, σ. 63-67.

Στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού καθεστώτος, ο φιλοαμερικανισμός αποτελεί στοιχείο της επίσημης ιδεολογίας και η αμφισβήτησή του επιφέρει δυνητικά την απόδοση της ιδιότητας του εσωτερικού εχθρού. Καθώς απομακρυνόμαστε χρονικά από τον Εμφύλιο και με τη βαθμιαία προσέγγιση του εθνικόφρονος Κέντρου με την Αριστερά, ο αντιαμερικανισμός κάνει αισθητή την παρουσία του στη δημόσια σφαίρα.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι για την περίοδο που ορίζεται από το τέλος του Εμφυλίου μέχρι την επιβολή της δικτατορίας, η σχέση της Δεξιάς με τον αντιαμερικανισμό διαμορφώνεται ως εξής: οι ρητές ή άρρητες διαβεβαιώσεις περί ασυμβατότητας αντιαμερικανισμού-Δεξιάς καταστρατηγούνται ενίοτε εκ των πραγμάτων.

β. Μεταπολιτευτική περίοδος

Η επτάχρονη δικτατορία και η κυπριακή τραγωδία αποτελούν καταλυτικές εμπειρίες για την ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού και στον δεξιό πολιτικό χώρο. Στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, οι αλλαγές που υφίσταται τόσο ο αντιαμερικανισμός όσο και η ελληνική κοινωνία συνολικά, επηρεάζουν αναπόφευκτα και τη σχέση που έχει η ελληνική Δεξιά με αυτόν. Για τη νεοϊδρυθείσα Νέα Δημοκρατία,¹⁷ η εμπέδωση της ρήξης με την κληρονομιά της μετεμφυλιακής Δεξιάς είναι βασικό επικοινωνιακό μέλημα. Όσον αφορά τις δυσκολίες και τις αντιφάσεις στην οικοδόμηση της κομματικής και ιδεολογικής

17. Σχετικά με τη συγκρότηση, το ιδεολογικό στίγμα και την οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας, προτείνεται ενδεικτικά η εξής βιβλιογραφία: G. Mavrogordatos, «The Emerging Party System», στο R. Clogg (επιμ.), *Greece in the 1980s*, Macmillan Press, Houndmills, Basingstoke, Hampshire και Λονδίνο 1985, σ. 74-77· Ι. Φίλανδρος, «Μετάβαση στη Δημοκρατία, 1974-1975: ανασυγκρότηση του κράτους και κομματική στρατηγική», στο Κ. Σβολόπουλος - Κ.Ε. Μπότσιου - Ευ. Χατζηρβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, Τόμος Α', Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 2008, σ. 295, 301-305. Για τα εκλογικά αποτελέσματα του 1974 και την εκλογική συμπεριφορά της Ν.Δ., βλ. J.C. Loulis, «New Democracy: The New Face of Conservatism», στο H.R. Penniman (επιμ.), *Greece at the Polls: The National Elections of 1974 and 1977*, Washington: American Enterprise for Public Policy Research 1981, σ. 49-83· R. Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, Hurst and Co, Λονδίνο 1987, σ. 149-170· ΙΙ. Nicolakopoulos, «Elections and Voters, 1974-2004: Old Cleavages and New Issues», *West European Politics*, τόμ. 28, τχ. 2, Μάρτιος 2005, σ. 260-278· Ευ. Παπαβλασόπουλος, «Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού: Η οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας 1974-1993», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, 2004.

ταυτότητάς της, ο Γ. Βούλγαρης επισημαίνει ότι, για προφανείς ιστορικούς και πολιτικούς λόγους, η Ν.Δ. ήταν υποχρεωμένη να προχωρήσει στην απόλυτη τομή με τις προδικτατορικές κομματικές εκφράσεις του δεξιού χώρου, γεγονός που καθιστούσε αναγκαία την «*παρασιώπηση της πρόσφατης ιστορίας*».¹⁸ Η προσπάθεια διαμόρφωσης μιας ελκυστικότερης φυσιογνωμίας επηρεάζει και τη σχέση της Κεντροδεξιάς με τον αντιαμερικανισμό, καθώς ο τελευταίος καθιερώνεται στο πλαίσιο της μεταπολιτευτικής πολιτικής κουλτούρας ως στοιχείο προοδευτικότητας. Η απαξίωση του αντικομμουνισμού και, ως έναν βαθμό, και του φιλοαμερικανισμού σαν συνέπεια των αδιεξόδων του μετεμφυλιακού καθεστώτος και της δικτατορίας, η πθική αίγλη της Αριστεράς κα-

18. Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ. 57. Η προσπάθεια οικοδόμησης μιας προοδευτικότερης φυσιογνωμίας αποτυπώνεται στην ενσωμάτωση σε διακρικτικό και προγραμματικό επίπεδο ακόμη και σοσιαλδημοκρατικών στοιχείων. Εξάλλου, ο λόγος περί «*ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού*» εξέφραζε την ανάγκη συγκερασμού ενός φιλελεύθερου συντηρητισμού αλλά και την προβολή των φιλελεύθερων και κοινωνικών στοιχείων του κόμματος. Παράλληλα, στο πολιτικό λεξιλόγιο της Ν.Δ. ενσωματώνονται πλέον όροι όπως «*εθνική ανεξαρτησία*» και «*λαϊκή κυριαρχία*». Ενδεικτική για την προσπάθεια απόσχισης της ετικέτας του συντηρητισμού είναι η ακόλουθη αναφορά της *Καθημερινής*: «*Η "Νέα Δημοκρατία" εκπροσωπεί το αναλογικά μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού Λαού, που μπορεί να θεωρηθεί συντηρητικό από όσους στέκονται αριστερότερα, αλλά που δεν έδειξε τον παραμικρό συντηρητισμό στην αντίθεσή του προς την δικτατορία, στους αγώνες του εναντίον της, στα θύματα που πρόσφερε, στον πόθο του για δημοκρατία και ομαλότητα. Το τμήμα αυτό είναι – και θέλει να είναι – υπερήφανο γιατί έδωσε και στηρίζει την κυβέρνηση που ανέλαβε να επαναφέρει την Ελλάδα στον δρόμο της εθνικής υπερηφάνειας και προκοπής*», *Καθημερινή*, 22/12/1974. Επιπλέον, η ίδια εφημερίδα, αναπαράγοντας την επιχειρηματολογία του Γ. Ράλλη σύμφωνα με την οποία η ταύτιση της Νέας Δημοκρατίας με τη Δεξιά είναι μύθος, χαρακτηρίζει τον όρο «*Δεξιά*» ως «*μεταφυσική σύλληψη*», *Καθημερινή*, 23/10/1975 και «*Πολιτικοί μύθοι*», *Καθημερινή*, 24/10/1975. Την υπέρβαση των ιδεολογικών διαχωριστικών γραμμών προβέβει και η προγραμματική διακήρυξη της Ν.Δ. εν όψει των εκλογών του 1977: «*Επειδή, εκάθε περίπτωση, ως μοναδικό γνώρισμα της πολιτικής της έχει το συμφέρον του Έθνους, η Νέα Δημοκρατία τοποθετείται έξω και επάνω από τις δεσμευτικές και παραπλανητικές ετικέτες της Δεξιάς, του Κέντρου και της Αριστεράς*», *Απογευματινή*, 13/10/1977. Βλ., επίσης, S. Kalyvas, «*The Greek Right: between transitions and reform*», στο E.L. Wilson (επιμ.), *The European Center-Right at the End of the Twentieth Century*, St Martin's Press, Νέα Υόρκη 1998, σ. 102-103· Σ. Μακρής, *Προς ένα φιλελεύθερο πραγματισμό. Η περίπτωση της Νέας Δημοκρατίας. Ιδεολογικά χαρακτηριστικά στον 21ο αιώνα*, Σιδέρης, Αθήνα 2008, σ. 56· Ν. Γεννηματά, «*Η επανεμφάνιση της φιλελεύθερης ιδεολογίας στην πολιτική μας ζωή. Κοινωνικοπολιτικό έρεισμα της ιδεολογικής επιλογής της "Νέας Δημοκρατίας"*», *Καθημερινή*, 28/10/1980· *Ιδρυτική Διακήρυξη Νέας Δημοκρατίας*, 4/10/1974· αλλά και «*Το νόημα του αποτελέσματός*», *Καθημερινή*, 1/4/1975.

τά τη Μεταπολίτευση, αλλά και η «εθνική τραγωδία» του Κυπριακού ήταν οι κυριότεροι παράγοντες νομιμοποίησης του αντιαμερικανισμού.

Σχηματικά, θα λέγαμε ότι στη μεταπολιτευτική περίοδο η σχέση της Δεξιάς με τον αντιαμερικανισμό είναι μια σχέση αμήχανης συμπόρευσης. Η έκταση και ο τρόπος έκφρασης αυτής της συμπόρευσης επηρεάζεται καθοριστικά από τις εσωκομματικές εξελίξεις,¹⁹ την εγχώρια κομματική αντιπαράθεση αλλά και τη συγκυρία. Η αμηχανία που χαρακτηρίζει τις όποιες εκφράσεις αντιαμερικανισμού από τη μεταπολιτευτική Δεξιά έγκειται, μεταξύ άλλων, στο ότι το στοιχείο του αντικομμουνισμού και του αντισοβιετισμού²⁰ εξακολουθεί να υπάρχει,²¹ έστω και αν ο μεταπολιτευτικός αντικομμουνισμός επιλέγει πνιότερους και πιο έμμεσους τρόπους έκφρασης.²² Επιπλέον, η ελληνική Δεξιά στη φάση αυτή δεν διαθέτει μια συγκροτημένη, δομική θα μπορούσαμε να πούμε, ερμηνεία βάσει της οποίας να αιτιολογείται η εχθρότητα προς τις ΗΠΑ, κατ' αναλογία προς το αντιμπεριαλιστικό επιχείρημα που έχει ενσωματωθεί στην κουλτούρα της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς. Ως προς αυτούς τους δύο παράγοντες, η κατάρρευση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου επιδρούν καθοριστικά.

γ. Μεταψυχροπολεμική περίοδος

Στην τρέχουσα περίοδο που εγκαινιάζεται με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, ο δεξιός χώρος, τόσο ως Κεντροδεξιά, στην περίπτωση της Ν.Δ., όσο και ως Ακροδεξιά, στην περίπτωση του ΛΑΟΣ, έχει αφομοιώσει τον αντιαμερικανισμό στον πολιτικό του λόγο, όπως θα καταδειχθεί και από την ανάλυση που ακολουθεί. Ακόμη περισσότερο, θα λέγαμε ότι έχουμε να κάνουμε με έναν νέο αντιαμερικανισμό και μια νέα Δεξιά. Ο δεξιός Τύπος αντιδιαστέλλει

19. Σχετικά με μια αποτίμηση των εσωκομματικών μεταβολών στη φυσιογνωμία και το ιδεολογικό στίγμα της Ν.Δ., βλ. Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα. Κερδισμένοι και χαμένοι*, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 2001.

20. Ενδεικτική η αρθρογραφία του δεξιού Τύπου την περίοδο της κατάρριψης του νοτιοκορεατικού τζάμπο το 1983· βλ. *Απογευματινή*, 2/9/1983 και 3/9/1983.

21. «Η "ΝΔ" αντιτίθεται προς όλες τις μορφές ολοκληρωτισμού. Αντιτίθεται στον κομμουνισμό, γιατί σαν σύστημα αρνείται την ιερότητα της προσωπικότητας του ανθρώπου, αφού αρνείται τις πολιτικές και κοινωνικές ελευθερίες του», *Οι 6 ιδεολογικές αρχές της ΝΔ*, Προσυνέδριο Χαλκιδικής, 2/4/1977.

22. Σχετικά με τον «αμυντικό» και «εσωστρεφή» χαρακτήρα της μεταπολιτευτικής εθνικοφροσύνης, βλ. Ευ. Παπαβλασόπουλος, «Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού: Η οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας 1974-1993», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, ό.π.

αυτόν τον αντιαμερικανισμό νέου τύπου προς τον ψυχροπολεμικό αντιαμερικανισμό, τον οποίο θεωρεί εν πολλοίς δημιουργήμα ιδεολογικών προκαταλήψεων και της σοβιετικής προπαγάνδας. Ο νέος αντιαμερικανισμός προβάλλεται ως ποιοτικά ανώτερος σε σχέση με την ψυχροπολεμική εκδοχή του, επειδή είναι απαλλαγμένος από τον φιλοσοβιετισμό και, κατά συνέπεια, δεν είναι σχετικό μέγεθος αλλά απόλυτο.²³ Ο αντιαμερικανισμός της Δεξιάς στην περίοδο αυτή έχει μία πολιτική και μία πολιτισμική συνιστώσα, καθώς άλλοτε επικεντρώνεται σε πτυχές της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, ενώ άλλοτε εκφράζει συνολικότερη κριτική προς το αμερικανικό κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό μοντέλο, προς ό,τι αντιπροσωπεύει ο λεγόμενος «αμερικανισμός». Παράλληλα, όμως, εκφράζεται και μια αμηχανία στον δεξιό χώρο για τον διαπαραταξιακό χαρακτήρα του σύγχρονου αντιαμερικανικού φαινομένου και για το γεγονός ότι ο τελευταίος αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο σε ένα «ενιαίο μέτωπο» που εκτείνεται από τη Δεξιά μέχρι την Αριστερά.²⁴

Αν, όπως υποστηρίζεται, ο πολιτικός λόγος της Αριστεράς, στη μεταψυχροπολεμική εποχή, χαρακτηρίζεται από τη μετατόπιση από ένα διεθνιστικό σε ένα εθνοκεντρικό πλαίσιο αναφοράς,²⁵ από την άλλη πλευρά, ο πολιτικός λόγος της Δεξιάς, χαρακτηρίζεται από την αντίστροφη τάση, που συνεπάγεται τον εμπλουτισμό της εθνοκεντρικής οπτικής από μια διεθνιστική ρητορεία. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να κατανοηθεί πληρέστερα αφού ληφθεί υπόψη και η διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των κομμάτων του δεξιού χώρου στην παρούσα συγκυρία.

Από την πλευρά της Νέας Δημοκρατίας καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια αποστασιοποίησης από το αντικομμουνιστικό και αυταρχικό παρελθόν²⁶

23. *Καθημερινή*, 30/3/2003.

24. «Ενιαίο Μέτωπο», *Καθημερινή*, 22/4/1999.

25. Αν. Στεργίου, «Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, άνοιξη 2004, σ. 117.

26. Ενδεικτικά, βλ. ομιλία Κ. Καραμανλή σε εκδήλωση προς τιμήν του Λ. Κύρκου, 17/4/2008: «Στο πρόσωπο του Λεωνίδα Κύρκου τιμούμε τους πολλούς επώνυμους –αλλά και τους πολλούς περισσότερους ανώνυμους– Έλληνες, που με θυσίες, με κόστος μεγάλο για τους ίδιους και τις οικογένειές τους, αγωνίστηκαν για αξίες και ιδανικά. Για ελευθερία, για δημοκρατία, για αξιοπρέπεια. Τις Ελληνίδες και τους Έλληνες απ' όλους τους πολιτικούς χώρους που συνέβαλαν αποφασιστικά στην εθνική συμφιλίωση και την παγίωση της Δημοκρατίας». Επίσης, ομιλία Κ. Καραμανλή στα εγκαίνια του Μουσείου Δημοκρατίας στον Άγιο Ευστάτιο, 30/11/2007 –πηγή: www.nd.gr. Και Αν. Πανταζόπουλος, «Ο λαϊκισμός της Δεξιάς. Το φαινόμενο της αποχής, η Νέα Δημοκρατία και ο ΛΑΟΣ πριν και μετά τις εκλογές», στο Χ. Βερναρδάκης (επιμ.), *VPRC: η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές, κόμματα, ομάδες συμφερόντων, χώρος και κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2005, σ. 162.

και άμβλυνσης των δεξιών χαρακτηριστικών του κόμματος με την υιοθέτηση, συχνά, μιας αριστερόστροφης ρητορικής. Οι αλλαγές στη φυσιογνωμία της Ν.Δ. συνδέονται και με την προβληματική περί της ανάγκης διεκδίκησης των κεντρικών ψηφοφόρων²⁷ ή, αλλιώς, με την προβληματική του περίφημου «μεσαίου χώρου».²⁸ Ο Α. Πανταζόπουλος, με αφορμή τις εκλογές του 2004, υποστηρίζει ότι έχει συντελεστεί μια διαδικασία μεταμόρφωσης που επέτρεψε στο κόμμα της συντηρητικής παράταξης να εμφανίζεται ως το νέο ΠΑΣΟΚ, στην παραδοσιακή εκδοχή του, διεκδικώντας μια «νέα κοινωνική νομιμοποίηση».²⁹

Παράλληλα, κάνει την εμφάνισή του, ο ΛΑΟΣ, ένα κόμμα με έντονη λαϊκιστική φυσιογνωμία,³⁰ το οποίο τοποθετείται στα δεξιά της Ν.Δ. και αποκτά κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στις εκλογές του 2007.³¹ Ο ΛΑΟΣ επιστρατεύει έναν πολιτικό λόγο που συνδυάζει τον εθνικισμό και τον σοβινισμό με αντιαμερικανικά και αντιευρωπαϊκά προτάγματα,³² ενώ συχνά διατυπώνει αριστερών αποχρώσεων αιτήματα κοινωνικής προστασίας. Η ευρωπαϊκή εμπειρία μάς δείχνει, εξάλλου, ότι δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις ακροδεξιών κομμάτων που προωθούν αιτήματα κρατικού προστατευτισμού εις βάρος των νεοφιλελεύθερων προταγμάτων, τάση που σχετίζεται, μεταξύ άλλ-

27. Ευ. Μεϊμαράκης, «Το πολιτικό κέντρο ως παράγοντας κοινωνικής και πολιτικής μετεξέλιξης», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 19, Απρίλιος-Ιούνιος 2004, σ. 5-9.

28. Χ. Παυλίδης, «Η ώρα της ανασύνταξης», *Επίκεντρα*, τχ. 4, σ. 9-10· Χ. Χατζηγεμμουσίλ, «Ο μεσαίος χώρος», *Επίκεντρα*, τχ. 5, σ. 17-18· Χ. Παυλίδης, «Οι ψηφοφόροι και η Νέα Δημοκρατία», *Επίκεντρα*, τχ. 6, σ. 16-17 και Κ. Αρβανιτόπουλος, «Το σύγχρονο πολιτικό κέντρο», *Μετεξέλιξη*, τχ. 25, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σ. 16.

29. Αν. Πανταζόπουλος, «Ο λαϊκισμός της Δεξιάς. Το φαινόμενο της αποχής, η Νέα Δημοκρατία και ο ΛΑΟΣ πριν και μετά τις εκλογές», *ό.π.*, σ. 146-152.

30. Για την περίπτωση κομμάτων της άκρας Δεξιάς, όπως το ΛΑΟΣ, έχει προταθεί ο όρος «ριζοσπαστικός δεξιός λαϊκισμός»: βλ. Β. Γεωργιάδου, «Το Πολιτικό Κράμα της Ακροδεξιάς», στο Ρ. Hainsworth, *Η Ακροδεξιά. Ιδεολογία, πολιτικά κόμματα*, εισ.-επιμ.: Β. Γεωργιάδου, μτφρ.: Θ. Αθανασίου, Παπαζήσης, Αθήνα 2004, σ. 18.

31. Σχετικά με τη σύνθεση της εκλογικής βάσης του ΛΑΟΣ, βλ. Γ. Κουκουράκης, «Ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑΟΣ) και ο χώρος της άκρας Δεξιάς στο ελληνικό πολιτικό σύστημα», στο Χ. Βερναρδάκης (επιμ.), *VPRC: η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές, κόμματα, ομάδες συμφερόντων, χώρος και κοινωνία*, *ό.π.*, σ. 128-140, και Β. Γεωργιάδου, «Η εκλογική κοινωνιολογία της ακροδεξιάς ψήφου», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, 2004, σ. 173-212. Σχετικά με το ιδεολογικο-πολιτικό προφίλ του ΛΑΟΣ και την ταυτότητα των ψηφοφόρων του, βλ. Β. Γεωργιάδου, «Ψηφίζοντας την άκρα Δεξιά. Η εκλογική επιλογή του ΛΑΟΣ», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 19, 2008, σ. 243-255.

32. Β. Γεωργιάδου, «Ψηφίζοντας την άκρα Δεξιά. Η εκλογική επιλογή του ΛΑΟΣ», *ό.π.*, σ. 247-249.

λων, και με τον «λαϊκό χαρακτήρα» της κοινωνικής τους βάσης.³³

Εδώ είναι χρήσιμο να αναφερθούμε σε ένα «γενετικό χαρακτηριστικό» των κομμάτων της σύγχρονης Άκρας Δεξιάς, έτσι όπως συγκροτούνται από τη δεκαετία του 1990 και μετά, το οποίο συνδέεται άμεσα τα παραπάνω. Πρόκειται για την ικανότητα και την τάση των κομμάτων αυτών να συναρθρώνουν, σε ιδεολογικό, πολιτικό και προγραμματικό επίπεδο, ετερόκλητα ή και αντιθετικά μεταξύ τους στοιχεία³⁴ πραγματώνοντας αυτό που ο P. Hainsworth αποκαλεί «πολύπλοκη αλχημεία».³⁵ Ωστόσο, όπως υποστηρίζει η Β. Γεωργιάδου, στην περίπτωση του ΛΑΟΣ, η μίξη αντιφατικών ιδεολογικών στοιχείων έχει περισσότερο τον χαρακτήρα του πολιτικού καιροσκοπισμού παρά μιας γνήσιας ιδεολογικοπολιτικής αμφισβησίας.³⁶

Με τα δεδομένα αυτά στη φυσιογνωμία της ελληνικής Κεντροδεξιάς και Ακροδεξιάς, μπορούμε να προχωρήσουμε στην παρουσίαση των βασικών εννοιών και ρηματικών τρόπων που υποστηρίζουν τον αντιαμερικανικό τους λόγο, στο πλαίσιο του μεταδιπολισμού.

3. Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

α. Το τέλος του διπολισμού και το αίτημα μιας νέας ισορροπίας

Το 1989 καταγράφεται, στο πλαίσιο του δεξιού χώρου, ως αξιακή, ιδεολογική και πολιτική νίκη της Δύσης. Η νίκη αυτή αποδίδεται κατά κύριο λόγο στις ΗΠΑ οδηγώντας στη σκιαγράφηση της εικόνας μιας θριαμβεύουσας Αμερικής. Ωστόσο, η εικόνα αυτή αποδεικνύεται εύθραυστη και εφήμερη. Ήδη, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η αποτίμηση της μεταψυχροπολεμικής πραγματικότητας είναι αρνητική. Λίγα μόλις χρόνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, διαπιστώνεται ότι ο μεταδιπολικός κόσμος χαρακτηρίζεται από έλλειμμα ορθολογισμού, νομιμότητας και, κυρίως, ισορροπίας.³⁷

Η τάση αυτή καταγράφεται και σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπως

33. Γ. Παπαδόπουλος, «Ο συντηρητικός εθνολαϊκισμός στη Δυτική Ευρώπη. Ένα αντιφατικό φαινόμενο», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, άνοιξη 2004, σ. 11-12.

34. Β. Γεωργιάδου, «Το Πολιτικό Κράμα της Ακροδεξιάς», *ό.π.*, σ. 9.

35. P. Hainsworth, *Η Ακροδεξιά. Ιδεολογία, πολιτικά, κόμματα*, *ό.π.*, σ. 47.

36. Β. Γεωργιάδου, «Ψηφίζοντας την άκρα Δεξιά. Η εκλογική επιλογή του ΛΑΟΣ», *ό.π.*, σ. 255.

37. «Ένας "διάλογος" χωρίς κανόνες», *Καθημερινή*, 1/2/2003· *Καθημερινή*, 18/3/2003.

η Γαλλία και η Γερμανία.³⁸ Με αφορμή την αντιαμερικανική στάση της γερμανικής κοινής γνώμης κατά τον πρώτο πόλεμο του Κόλπου (1991), ο Dan Diner παρατηρεί πως αυτή πρέπει να εξετάζεται στο πλαίσιο της «δραματικής μετάβασης από την τάξη του Ψυχρού Πολέμου σε έναν νέο, άγνωστο κόσμο...».³⁹ Συμπληρωματικά, αξίζει να αναφερθεί η αρνητική αξιολόγηση από την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη του ρόλου των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή σε μια σειρά ζητημάτων (π.χ. παγκόσμια ειρήνη, καταπολέμηση διεθνούς τρομοκρατίας, παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη), όπως καταγράφεται από τις έρευνες του Ευρωβαρόμετρου, καθώς και η σαφής βούληση των Ευρωπαίων για μια ισχυρότερη και περισσότερο ισότιμη παρουσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο διεθνές σύστημα.⁴⁰

38. Η αντίδραση απέναντι στον διαμορφούμενο μεταψυχροπολεμικό μονοπολιομό αναφέρεται σε διαφορετικά γεγονότα, ανάλογα με τη χώρα. Για παράδειγμα, στη Γερμανία, ο πρώτος πόλεμος του Κόλπου (1991) πυροδότησε την ανησυχία για την ανεξέλεγκτη αμερικανική ισχύ, ενώ έφερε στο προσκήνιο μια ανάγνωση της γερμανικής ιστορίας ως μια ιστορία θυματοποίησης από τη Δύση, που προωθεί την ταύτιση με τα τρέχοντα «θύματα» του αμερικανικού ιμπεριαλισμού· R.A. Bergman, *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, ό.π., σ. 31-32. Ανάλογες τάσεις παρατηρούνται και στη Γαλλία, λίγα χρόνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ενώ η γαλλική κοινή γνώμη επιδοκίμαζε σε μεγάλο βαθμό τους αμερικανικούς χειρισμούς στην κρίση του Κοσόβου (1999) και τη νατοϊκή επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία, παράλληλα, ο γαλλικός αντιαμερικανισμός βρισκόταν σε ανοδική τροχιά, ενώ τόσο η Δεξιά όσο και η Αριστερά αποδοκίμαζαν τον μονομερή τρόπο δράσης των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή. Ενδεικτικό είναι το ακόλουθο σχόλιο του περιοδικού *L'Evenement du Jeudi*, 1-6/4/1999: «Ο Κλίντον σκοπεύει να υπενθυμίσει στην Ευρώπη, που από οικονομική άποψη είναι γίγαντας αλλά από στρατιωτική νάνος, ότι η Αμερική παραμένει η μόνη (παγκόσμια) στρατιωτική δύναμη. Μια επίδειξη δύναμης που θα έπρεπε να προβληματίσει το Παρίσι, τη Ρώμη και τη Βόννη. Από δω και στο εξής, η Αμερική θα επεμβαίνει στην καρδιά της Ευρώπης με την ίδια άνεση που χαρακτήριζε τις εκστρατείες της στη Γρενάδα και τον Παναμά»· παρατίθεται στο R.J. Golsan, «From French Anti-Americanism and Americanization to the "American Enemy"», στο Al. Stephan (επιμ.), *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, ό.π., σ. 62. Βλ., επίσης, Ph. Roger, *L'ennemi américain*, ό.π., σ. 10, και P. Isernia, «Anti-Americanism in Europe during the Cold War», στο P.J. Katzenstein - R.O. Keohane (επιμ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, ό.π., σ. 90.

39. D. Diner, «Preface», στο D. Diner, *America in the Eyes of the Germans. An Essay on Anti-Americanism*, Markus Wiener Publishers, Princeton 1996, σ. ix.

40. Γ. Κωνσταντινίδης, «Το αίτημα της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης για μια ισοβαρή σχέση με τις ΗΠΑ», στο, του ίδιου (επιμ.), *Η Ευρωπαϊκή Ένωση στο Διεθνές Σύστημα*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 7-19. Βλ., επίσης, Ζ. Λιαλιούτη, «Διαστάσεις του ελληνικού αντιαμερικανισμού, 1985-2004. Ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του φαινομένου», ό.π., σ. 134-137. Ενδεικτικά, βλ. Ευρωβαρόμετρο 58, φθινόπωρο 2002· Ευρωβαρόμετρο 60, φθινόπωρο 2003· Ευρωβαρόμετρο 63, φθινόπωρο 2004.

Το αίτημα ισορροπίας, έστω και ισορροπίας του τρόμου, παραπέμπει ευθέως στις μνήμες του Ψυχρού Πολέμου, οι οποίες αξιολογούνται πλέον θετικά, σε επανειλημμένες περιπτώσεις.⁴¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι συνεπή έντυπα του δεξιού χώρου εκφράζουν τη νοσταλγία τους για την ψυχροπολεμική ισορροπία σε αντίθεση προς τη μεταψυχροπολεμική ανασφάλεια:

«Όταν τα σοβιετικά στρατεύματα στρατοπέδευαν στο Βερολίνο, μπορεί η μισή Ευρώπη να γνώρισε την καταπίεση, διαφύλαξαν όμως την ειρήνη. Τώρα η “μοναχική υπερδύναμη” οδηγεί τους λαούς στον πόλεμο και την αλληλοσφαγή».⁴²

Εκφράζεται, λοιπόν, μια αγωνιώδης αναζήτηση ενός δεύτερου πόλου που θα λειτουργεί εξισορροπτικά για την ισχύ των ΗΠΑ. Η έλλειψη μέτρου, που εντοπίζεται κυρίως στην πρωτοφανή συγκέντρωση ισχύος από πλευράς ΗΠΑ σε περισσότερους του ενός τομείς –στρατιωτικό, πολιτικό, οικονομικό, τεχνολογικό–, αναγνωρίζεται ως η βασική πηγή αβεβαιότητας. Για να αποκατασταθεί ένα αίσθημα ασφάλειας θα πρέπει να εξισορροπηθεί η ασυμμετρία ισχύος.⁴³ Αυτή η αντίληψη δεν εμφανίζεται για πρώτη φορά στη μεταψυχροπολεμική εποχή, αλλά είχε ανιχνευθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο και κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, σύμφωνα με τις έρευνες κοινής γνώμης. Σε μια σειρά δημοσκοπήσεων που διενεργήθηκαν από τη δεκαετία του 1960 και μέχρι τη δεκαετία του 1980, οι ερωτώμενοι στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης εξέφραζαν την επιθυμία η ισχύς των ΗΠΑ να είναι ίση με εκείνη της ΕΣΣΔ και όχι υπέρτερη.⁴⁴

41. *Καθημερινή*, 23/3/2003.

42. «Ενιαίο Μέτωπο», *Καθημερινή*, 22/4/1999. Ανάλογη τοποθέτηση και στην Α1, 13/4/2008: «Και έτσι, ο θρίαμβος του 1991 ανέτρεψε τη διεθνή ισορροπία (“τρόμου-ξετρόμου”, ήταν τελικά ισορροπία...) και οδήγησε την άρρονα Δύση –υποχείριο των ΗΠΑ– στην αρχή της ήττας της...».

43. *Καθημερινή*, 30/3/2003.

44. B. Russett - D.R. DeLuca, «Theater Nuclear Forces: Public Opinion in Western Europe», *Political Science Quarterly*, τόμ. 98, τχ. 2, καλοκαίρι 1983, σ. 191-192. Η σχετική ερώτηση που αφορούσε σε κάθε χώρα ένα δείγμα από τις ελίτ και ένα δείγμα από την κοινή γνώμη είχε ως εξής: «Ανεξάρτητα από τι πραγματικά πιστεύετε ότι θα συμβεί, εσείς προσωπικά ποιος θα επιθυμούσατε να είναι πιο ισχυρός σε δέκα χρόνια από τώρα, οι ΗΠΑ, ή η ΕΣΣΔ, ή θα προτιμούσατε να είναι ισοδύναμοι;». Ενδεικτικά, στην έρευνα του 1974, τα ποσοστά της προτίμησης της ισοδυναμίας ήταν, όσον αφορά τις ελίτ, τα ακόλουθα: Βρετανία, 61%, Γαλλία, 62%, Γερμανία, 61%, Ιταλία, 60%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για την κοινή γνώμη ήταν 47%, 62%, 51% και 54%. Εξάλλου, ο P. Isernia, υποστηρίζει ότι στην ύστερη φάση του Ψυχρού Πολέμου, ο αντιαμερικανισμός στη Δυτική Ευρώπη δεν είναι η άλλη όψη του φιλοσοβιετι-

Ενδεικτική της αρνητικής αξιολόγησης του διεθνούς ρόλου των ΗΠΑ, μετά την πτώση του Τείχους, είναι η χρήση του όρου «*χαμένη δεκαετία*» που αναφέρεται στην αποτυχία των ΗΠΑ να εξασφαλίσουν την οικονομική και κοινωνική ευημερία του πλανήτη και να αποδώσουν δικαιοσύνη στα καταπιεζόμενα έθνη. Συνοπτικά, υποστηρίζεται ότι η κατάρρευση του αντίπαλου δέους αντί να χροσιμεύσει ως αφετηρία για την προώθηση των «*παραδοσιακών αξιών*» της Δύσης, έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης προκειμένου η Δύση «να απαλλαγεί από κάθε ηθικό φραγμό». ⁴⁵ Επίσης, η απογοήτευση από την αδυναμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αποτελέσει ανάχωμα απέναντι στην αμερικανική ηγεμονία αλλά και απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, η οποία προβάλλει ως μια ζοφερή όσο και ασαφής απειλή, εκφράζεται από παραδοσιακά στελέχη του δεξιού χώρου. ⁴⁶

Παράλληλα, διατυπώνεται συστηματικά ανησυχία για τον τρόπο με τον οποίο οι ΗΠΑ διαχειρίζονται την ισχύ τους και για τη διάθεση που επιδεικνύουν να αντικαταστήσουν παραδοσιακές συμμαχικές σχέσεις με σχέσεις υποτέλειας. ⁴⁷ Η αίσθηση της αστάθειας τροφοδοτείται από αυτό που προσλαμβάνεται ως αμερικανική διάθεση για αλλαγές, για ανατροπή των δεδομένων, με κατάληξη «έναν καινούργιο κόσμο, με νέες συμμαχίες και νέες διαιρέσεις». ⁴⁸ Ο νέος κόσμος, που επιδιώκουν να δημιουργήσουν οι Αμερικανοί, είναι ένας κόσμος όπου παραδοσιακές αξίες και κανόνες ανατρέπονται και όπου οι ΗΠΑ επιφυλάσσουν για τον εαυτό τους τον διπλό –και ασυμβίβαστο– ρόλο του δικαστή και του χωροφύλακα. ⁴⁹ Η αβεβαιότητα για τη μορφή αυτού του νέου κόσμου είναι η κυρίαρχη αίσθηση στη μεταψυχροπολεμική εποχή: «Παλαιοί σύμμαχοι αισθάνονται, αίφνης, αποξενωμένοι μεταξύ τους

ομού και το αντίστροφο, αλλά τόσο ο αντιοβιητισμός όσο και ο αντιαμερικανισμός εξελίσσονται παράλληλα και εκφράζουν από κοινού την ανησυχία της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης για την ισχύ των δύο υπερδυνάμεων» P. Isernia, «Anti-Americanism in Europe during the Cold War», *ό.π.*, σ. 90.

45. «Χαμένη δεκαετία», *Ελεύθερος Τύπος*, 16/9/2001.

46. Τ. Λαμπριάς, *Η Ευρώπη φάντασμα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και του αμερικανικού ηγεμονισμού*, Ποταμός, Αθήνα 2000. Ανάλογες αντιλήψεις απηχεί και η βιβλιοκριτική για το έργο αυτό που φιλοξενείται στη *Φιλελεύθερη Έμφραση*, τχ. 5, καλοκαίρι 2000, σ. 114: «Η πολιτική ενοποίηση [...] είναι ίσως η μόνη διαφυγή από τον αποηνιχτικό κλοιό της παγκοσμιοποίησης και του ηγεμονισμού των ΗΠΑ [...]».

47. «Από την ανατροπή Σαντάμ στην PAX AMERICANA», *Καθημερινή*, 9/2/2003. «Στρατηγική προτεκτοράτων», *Ελεύθερος Τύπος*, 17/3/2003.

48. *Καθημερινή*, 23/2/2003, 2/3/2003.

49. *Καθημερινή*, 18/3/2003.

και εγγύτεροι προς μέχρι πρότινος πολεμίους τους. Πλανητικές βεβαιότητες ανατρέπονται». ⁵⁰

Τόσο η νατοϊκή επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία (1999) όσο και η αμερικανική εισβολή στο Ιράκ (2003) θεωρήθηκαν εκδηλώσεις που επιβεβαιώνουν την επικινδυνότητα του μονοπολικού κόσμου. Και αν, στην πρώτη περίπτωση, η γεωγραφική εγγύτητα της Ελλάδας με την πληγείσα περιοχή καθιστά περισσότερο προφανή την ταύτιση με τα θύματα της επίθεσης, στην περίπτωση του Ιράκ παρατηρούμε την ενσωμάτωση στοιχείων διεθνιστικής αλληλεγγύης στην επιχειρηματολογία του δεξιού χώρου.

Το τελεσίγραφο του προέδρου Μπους προς τον Σαντάμ Χουσεΐν εκλαμβάνεται ως τελεσίγραφο απέναντι στη διεθνή τάξη συνολικά, όπως αυτή συγκροτήθηκε μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και ειδικότερα απέναντι στις αρχές και τα συμφέροντα της Ευρώπης. ⁵¹ Χαρακτηριστική η ακόλουθη αναφορά του *Ελεύθερου Τύπου*: «Η εποχή του καουμπόη καίσαρα άρχισε. Παγκόσμιος νόμος, ο νόμος της άγριας Δύσης... Κι αλίμονο αν αυτή είναι η εποχή που τελικά θα αντικαταστήσει την εποχή του Ψυχρού Πολέμου». ⁵² Η δημοφιλής και εκλαϊκευμένη μεταφορά της παρακμάζουσας και αλαζονικής Ρώμης ⁵³ θεωρείται κατάλληλη για να περιγράψει τον ρόλο των ΗΠΑ στον μονοπολικό κόσμο. ⁵⁴

Στις αναλύσεις του δεξιού Τύπου, ο μεταδιπολικός κόσμος προσλαμβάνεται ως ενιαίος, επειδή προσλαμβάνεται ως οικουμενική και η απειλή που ενσαρκώνουν οι ΗΠΑ. Η έννοια, λοιπόν, της κοινής απειλής στοιχειοθετεί την ενότητα του μεταψυχροπολεμικού κόσμου. Ιδωμένη υπ' αυτό το πρίσμα, η παγκοσμιοποίηση είναι παγκοσμιοποίηση του φόβου. Το ακόλουθο απόσπασμα, που αναφέρεται στις παγκόσμιες αντιδράσεις στον πόλεμο του Ιράκ είναι χαρακτηριστικό:

«Ένας ολόκληρος κόσμος από την Ινδονησία μέχρι τη Μεξικό... και από την Αργεντινή μέχρι την Αυστραλία και τη Νότια Κορέα βρίσκεται καθημε-

50. «Ο νέος κόσμος», *Καθημερινή*, 9/3/2003· *Καθημερινή*, 16/3/2003· «Η Ελλάδα στον νέο κόσμο», *Καθημερινή*, 29/3/2003.

51. *Καθημερινή*, 18/3/2003· *Ελεύθερος Τύπος*, 26/3/2003.

52. *Ελεύθερος Τύπος*, 19/3/2003.

53. Σχετικά με τη χρήση του παραδείγματος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ως μεταφοράς από τους θιασώτες του αντιαμερικανισμού, βλ. Εμ. Τοντ, *Μετά την αυτοκρατορία. Δοκίμιο για την αποσύνθεση του αμερικάνικου συστήματος*, μτφρ. Ν. Βουλέλης, Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 89-91.

54. *Καθημερινή*, 1/2/2003· *Μετεξέλιξη*, τχ. 19, Μάρτιος-Απρίλιος 2003, σ. 8-9.

ρινά στους δρόμους διαδηλώνοντας... Για την αλαζονεία της μοναδικής υπερδύναμης, που νομίζει ότι πλέον έχει το ελεύθερο να επιβάλλει την άποψή της... Όμως, περισσότερο κι από αυτό, οι διαδηλωτές κατεβαίνουν στους δρόμους για να εκφράσουν την πηγαία ανησυχία τους... Όχι μόνον για τον πόλεμο... αλλά γενικότερα για τη ζωή τους... Που σήμερα, περισσότερο από ποτέ, φαντάζει αβέβαιη... Το μέλλον είναι ρευστό... Ουδείς μπορεί να προβλέψει τις εξελίξεις... Και κανείς δεν αισθάνεται ασφαλής...».⁵⁵

Η επίμονη αναζήτηση ενός δεύτερου πόλου ισχύος αποτυπώθηκε στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάστηκε η κρίση στον Καύκασο και η σύγκρουση Ρωσίας-Γεωργίας. Πίσω από τις σχετικές αφηγήσεις, λανθάνει η ικανοποίηση για τη ρωσική επίδειξη ισχύος και για την έλλειψη αποφασιστικότητας εκ μέρους των ΗΠΑ.⁵⁶ Και παρότι ο δυτικός προσανατολισμός της χώρας δεν αμφισβητείται, υποδεικνύεται ότι ο προσεταιρισμός της Ρωσίας είναι αναγκαίος για τα εθνικά συμφέροντα.⁵⁷ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από την *Καθημερινή* σχετικά με την επιλογή στρατοπέδου ανάμεσα σε Ρωσία και ΗΠΑ:

«Σε άλλες εποχές η επιλογή θα ήταν αυτονόητη. Όμως, στη δεκαετία των αγώνων η συγκυρία είναι πιο πολύπλοκη... Οι Αμερικανοί μπορούν να ασκήσουν την επιρροή τους προς τα Σκόπια, για να λυθεί άμεσα το ζήτημα του ονόματος, και να εργασθούν για μια πιο ισορροπημένη λύση στην Κύπρο. Αν δεν το κάνουν, η Αθήνα δεν μπορεί να αγνοήσει την οικονομική, και όχι μόνο, συνεργασία με τη Μόσχα. Η ελληνική εξωτερική πολιτική βρίσκεται μπροστά σε μεγάλα διλήμματα και επιλογές με οφέλη και συνέπειες για τη χώρα, που ξεπερνούν κόμματα και ιδεολογίες».⁵⁸

Η τάση αυτή αποτυπώνεται εντονότερα στον λόγο του ΛΑΟΣ ο οποίος, στη σύγκρουση Ρωσίας-Γεωργίας, τοποθετείται υπέρ των Ρώσων, ενώ αποδίδει τις ενέργειες της γεωργιανής κυβέρνησης σε αμερικανική υποκίνηση.⁵⁹ Παράλληλα, θέτει με δημαγωγικό τρόπο το ζήτημα του διεθνούς προσανα-

55. *Καθημερινή*, 30/3/2003.

56. *Καθημερινή*, 17/8/2008.

57. «Ρώσικος άσος στο πόκερ με τις ΗΠΑ», *Ελεύθερος Τύπος*, 2/3/2008· *Ελεύθερος Τύπος*, 3/3/2008· «Η Οσsetία και η Ελλάδα», *Καθημερινή*, 17/8/2008.

58. *Καθημερινή*, 24/8/2008.

59. Ομιλία Γ. Καρτζαφέρη στη συνεδρίαση της Διαρκούς Επιτροπής Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων με θέμα την ενημέρωση των μελών της επιτροπής από την υπουργό Εξωτερικών, Ντ. Μπακογιάννη, για τις εξελίξεις στη Γεωργία, 28/8/2008. Και Α1, 17/8/2008, 24/8/2008.

τολισμού της χώρας, υποστηρίζοντας άλλοτε υπαινικτικά και άλλοτε ξεκάθαρα ότι η Ελλάδα θα πρέπει να στραφεί προς τη Ρωσία, σε αναζήτηση ισχυρού και αξιόπιστου συμμάχου, και να απαγκιστρωθεί οριστικά από την αμερικανική επιρροή, ακόμη και με αποχώρηση από το ΝΑΤΟ.⁶⁰ Εξάλλου, αναφέρεται στο ότι η ένταξη στην Ατλαντική Συμμαχία υπήρξε μια αναγκαιότητα του Ψυχρού Πολέμου η οποία στερείται νοήματος μετά το 1990 καθώς και στην εχθρική στάση των Αμερικανών προς τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα.⁶¹ Οι πολιτικοί που δεν συμμερίζονται την επιλογή αυτή χαρακτηρίζονται προδότες και υποχείρια των Αμερικανών. Η φιλορωσική ρητορεία του ΛΑΟΣ αποτυπώνεται εύγλωττα στην υπόθεση της κατασκευής του ρωσικού αγωγού φυσικού αερίου:

«Αυτός ο αγωγός είναι το οξυγόνο για την πατρίδα... η ενέργεια είναι κοντά μας, όπως είναι και η προστασία κοντά μας... είναι ένας αγωγός συμμάχιας, συν-λειτουργίας και συν-αντίληψης με τη μεγάλη Ρωσία».⁶²

Η αναγκαιότητα της συμμαχίας με τη Ρωσία προπαγανδίζεται, όπως και πλήθος άλλων θέσεων του ΛΑΟΣ, με βάση μια επιλεκτική, αν όχι διαστρεβλωμένη, και συχνά ανορθολογική επίκληση της ιστορικής εμπειρίας.

Ένα ακόμη σημείο που αναδεικνύει την ασυνέχεια στην πρόσληψη του ρόλου των ΗΠΑ και της ιδεολογίας του ατλαντισμού από την ελληνική Δεξιά, μετά την πώση του Τείχους, είναι η απαξίωση που καταγράφεται όσον αφορά το ΝΑΤΟ.⁶³ Η τάση αυτή εκδηλώθηκε έντονα την περίοδο της νατοϊκής επέμβασης στη Γιουγκοσλαβία, η οποία συνέπεσε με τον εορτασμό των 50 χρόνων από την ίδρυση της Ατλαντικής Συμμαχίας και τη διαμόρφωση

60. Ομιλία Γ. Καρατζαφέρη σε εκδήλωση για τα 8 χρόνια λειτουργίας του κόμματος και έναν χρόνο κοινοβουλευτικής δράσης, 15/9/2008. «Το εκκρεμές της Ιστορίας πηγαίνει ανατολικά», Α1, 26/1/2008.

61. Ομιλία Γ. Καρατζαφέρη στη συνεδρίαση της Διαρκούς Επιτροπής Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων με θέμα την ενημέρωση των μελών της επιτροπής από την υπουργό Εξωτερικών, Ντ. Μπακογιάννη, για τις εξελίξεις στη Γεωργία, 28/8/2008.

62. Ομιλία Γ. Καρατζαφέρη, στη Διαρκή Επιτροπή Παραγωγής και Εμπορίου με θέμα την «Κύρωση της Συμφωνίας της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Ρωσικής Ομοσπονδίας για τη συνεργασία κατά την κατασκευή και εκμετάλλευση αγωγού φυσικού αερίου στο έδαφος της Ελληνικής Δημοκρατίας», 28/8/2008.

63. «Ελεγείο στην Ατλαντική Συμμαχία», *Καθημερινή*, 28/3/1999· *Καθημερινή*, 30/3/1999· «Έτσι μας πουλούσατε προστασία;», *Ελεύθερος Τύπος*, 2/5/1999. Την πεποίθηση ότι η Ατλαντική Συμμαχία δεν έχει λόγο ύπαρξης στη μεταψυχροπολεμική εποχή ούτε διασφαλίζει τα συμφέροντα της Ελλάδας εκφράζει και ο κομματικός Τύπος του ΛΑΟΣ: Α1, 13/4/2008.

του νέου δόγματος λειτουργίας της. Ο δεξιός Τύπος σπλιτέυσε «τη μετατροπή του ΝΑΤΟ από αμυντική συμμαχία σε παγκόσμια ιδιωτική αστυνομία των μεγάλων και σκοτεινών συμφερόντων...».⁶⁴

β. Ο νέος φορέας του ολοκληρωτισμού

Μία σημαντική μεταβολή, που καταγράφεται σε σχέση με την ψυχροπολεμική περίοδο, είναι η ουσιαστική αποδυνάμωση της Αμερικής ως θετικού συμβόλου στον δεξιό χώρο. Όσοι εξακολουθούν να πρόσκεινται στη φιλοαμερικανική παράδοση αυτού του χώρου, μιλούν για «προδοσία» της Αμερικής από την ηγεσία της, για προδοσία της «καλής» Αμερικής από μια μη αυθεντική εκδοχή της.⁶⁵

Ενδεικτική του νέου ιδεολογικού κλίματος είναι η χρήση από τα δεξιά έντυπα μιας φορτισμένης στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου έννοιας, εκείνης του ολοκληρωτισμού, με κατεξοχήν αντικείμενο αναφοράς τις ΗΠΑ. Στον δεξιό λόγο, οι ΗΠΑ εμφανίζονταν ως ο κατεξοχήν πολέμιος του ολοκληρωτισμού.⁶⁶ Ωστόσο, στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η ανάμνηση αυτή δεν φαίνεται να έχει διασωθεί, τουλάχιστον όχι σε βαθμό τέτοιο ώστε να απαγορεύει την απόδοση χαρακτηριστικών ολοκληρωτικού εχθρού στις ΗΠΑ. Οι σχετικές αναφορές δεν είναι αποσπασματικές και τυχαίες, αλλά διακρίνονται από συστηματικότητα και συνεκτικότητα. Φυσικά, οι αναφορές αυτές δεν παραπέμπουν σε ένα συγκροτημένο θεωρητικό πλαίσιο, αλλά αξιοποιούν τον πολιτικό συμβολισμό και το ιδεολογικό φορτίο της έννοιας.⁶⁷

64. *Ελεύθερος Τύπος*, 31/3/1999. Στα σχετικά δημοσιεύματα χρησιμοποιείται στερεοτυπικά ο όρος «παγκόσμιος χωροφύλακας»: βλ. *Καθημερινή*, 26/3/1999, 24/4/1999, *Επίκεντρα*, τχ. 3, σ. 52. Επίσης, *Ελεύθερος Τύπος*, 10-11/4/1999: «Ίσως η κ. Ολμπράιτ θα έπρεπε να το σκεφτεί καλύτερα και να βάλει το ευρωατλαντικό αστέρι μαύρο: στο χρώμα της στολής της αμερικανικής αστυνομίας και των ταγμάτων ασφαλείας των απολυταρχικών καθεστώτων».

65. «Η προδοσία της Αμερικής», *Ελεύθερος Τύπος*, 17/4/1999.

66. Σχετικά με την προέλευση και τη χρήση της έννοιας ολοκληρωτισμός όσον αφορά την ελληνική και διεθνή πραγματικότητα, βλ. Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 177-207.

67. Μία παρεμφερής τάση εξίσωσης των ΗΠΑ με τον ναζισμό καταγράφεται στη (Δυτική) Γερμανία από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και εξής, με ορόσημο τον πόλεμο του Βιετνάμ. Φορείς αυτής της τάσης υπήρξαν οι μεταπολεμικές γενιές, που ταύτιζαν τα εγκλήματα της «γενιάς των πατέρων» με τις επιπτώσεις της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Μία ακόμη εκδήλωση αυτής της τάσης υπήρξε η υποκατάσταση του όρου ναζισμός από τον όρο φασισμός και η σύνδεση του τελευταίου με τις ΗΠΑ: D. Diner, *America in the Eyes of the Germans. An Essay on Anti-Americanism*, ό.π., σ. 118-130.

Τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στον νέο «ολοκληρωτικό» εχθρό είναι η συνύπαρξη μιας πρωτόγνωρης ισχύος με τον ανορθολογισμό στη χρήση της,⁶⁸ η έλλειψη ανθρωπισμού και η περιφρόνηση του δικαίου και της νομιμότητας στη διεθνή σκηνή⁶⁹ καθώς και η ύπαρξη σοβαρών δυσλειτουργιών στο πολιτικό και κοινωνικό σύστημα των ΗΠΑ. Στόχος αυτής της «ολοκληρωτικής» δύναμης είναι η παγκόσμια κυριαρχία και η οικοδόμηση ενός διεθνούς συστήματος αποστερημένου από ηθική⁷⁰ που θα στηρίζεται στον милитарισμό.⁷¹ Εξάλλου, μια σειρά αναφορών παραλληλίζουν τις ΗΠΑ με το κατεχοχίν ολοκληρωτικό καθεστώς, τη ναζιστική Γερμανία.⁷² Σε αυτές τις συνδηλώσεις παραπέμπουν και οι αρνητικά φορτισμένες αναφορές στη Νέα Τάξη Πραγμάτων.⁷³

Ο ΛΑΟΣ, από την πλευρά του, αναπαράγει τη συγκεκριμένη προβληματική, ενσωματώνοντας όμως σε αυτήν και έντονα στοιχεία ρατσισμού. Στο πλαίσιο αυτό, αποτυπώνονται παραδοσιακές τάσεις της Ακροδεξιάς, όπως η δαιμονοποίηση των πολιτισμικών διαφορών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την επιμονή στην αρνητική επίδραση του προτεσταντισμού στην αμερικανική ιδεολογία,⁷⁴ αλλά και ο αντισημιτισμός, αφού ως πραγματικός κυρίαρχος της Νέας Τάξης αναφέρεται το ισραηλινό λόμπι των ΗΠΑ.⁷⁵

Ως κατεχοχίν σύμπτωμα ολοκληρωτισμού παρουσιάζεται η πολεμική τακτική των Αμερικανών, τόσο στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας όσο και του Ιράκ, ενώ οι σχετικές αναφορές παραπέμπουν ευθέως στον ναζισμό.⁷⁶ Η αμερικανική φονική ισχύς θεωρείται όμως ακόμη πιο προκλητική επειδή δεν είναι αναγκαία. Η Αμερική καταφεύγει σε μια περιττή και ανορθολογική βία: «σκοτώνει επειδή... μπορεί –χωρίς να το χρειάζεται»⁷⁷. Με βάση αυτές τις εμπειρίες, ο Τύπος κάνει λόγο για εμπέδωση ενός αξιακού «ρήγματος» ανάμεσα στην Αμερική και τη Δύση λόγω του τρόπου με τον οποίο η μοναδική υ-

68. *Καθημερινή*, 18/4/1999.

69. «Το δίκαιο κατά ΗΠΑ», *Καθημερινή*, 9/4/1999. Αν. Παπαληγούρας, «Μετά τη Γιουγκοσλαβία ποιος θα έχει σειρά;», *Ελεύθερος Τύπος*, 31/3/1999.

70. *Καθημερινή*, 14/4/1999.

71. *Ελεύθερος Τύπος*, 26/3/1999, 24/3/2003.

72. «Πίσω στο 1936», *Ελεύθερος Τύπος*, 29/3/1999. *Ελεύθερος Τύπος*, 28/5/1999.

73. *Ελεύθερος Τύπος*, 27/3/1999. *Καθημερινή*, 18/4/1999. *Ελεύθερος Τύπος*, 27/3/1999.

74. *Α1*, 13/4/2008.

75. *Α1*, 8/6/2008.

76. *Ελεύθερος Τύπος*, 1/4/1999, 27/3/1999, 2/4/1999, 15/5/1999.

77. «Ισχύς άμετρος», *Καθημερινή*, 23/3/2003.

περδύναμη μεταχειρίζεται τη βία. Η έννοια της αξιακής ασυμβατότητας⁷⁸ αποτυπώνεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

«Σοκάρει αυτή η νέα εικόνα της ολοκληρωτικής επιβολής, προσβάλλει τον πολιτισμό και την κουλτούρα των σύγχρονων ανθρώπων, καθώς ξεπερνά όλα τα όρια. Δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή αυτή η μηχανή ολικής καταστροφής... Και αυτός ο πόλεμος, ο τρόπος που επιβλήθηκε και τα μέσα που χρησιμοποιούνται, προσβάλλουν ακριβώς το κεκτημένο του σύγχρονου πολιτισμού, που είναι ασύμβατο με τέτοιες μορφές ολοκληρωτικής και μη αντιμετωπίσιμης βίας».⁷⁹

Το επιχείρημα περί αμερικάνικου ολοκληρωτισμού περιλαμβάνει και μια εσωτερική συνιστώσα, καθώς στηρίζεται σε μια συστηματική κριτική του αμερικανικού συστήματος, με έμφαση στα τρωτά σημεία της αμερικάνικης κοινωνίας, πολιτικής και κουλτούρας. Ο δεξιός Τύπος επισημαίνει ως μειονεκτήματα της αμερικάνικης δημοκρατίας την έλλειψη πλουραλισμού, την κυριαρχία των ΜΜΕ,⁸⁰ τα υψηλά ποσοστά αποχής από τις εκλογές, καθώς και την έλλειψη πολιτικοποίησης των αμερικανών πολιτών.⁸¹ Συνολικά, υποστηρίζεται ότι η αμερικάνικη δημοκρατία έχει διολισθησει στον αυταρχισμό.⁸² Ειδικότερα, όσον αφορά τα αμερικάνικα ΜΜΕ, δίνεται ιδιαίτερη φάση στον προπαγανδιστικό και εξουσιαστικό τους ρόλο και θεωρούνται αναπόσπαστο κομμάτι του αμερικάνικου ολοκληρωτισμού τόσο σε ό,τι αφορά το εσωτερικό των ΗΠΑ⁸³ όσο και ως όχημα του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στο εξωτερικό.⁸⁴

«Φοβόμασταν τον “Μεγάλο Αδελφό” του υπαρκτού σοσιαλισμού, όμως ο ολοκληρωτικός έλεγχος των ΜΜΕ πραγματοποιείται στις ΗΠΑ... βρίσκεται σε εξέλιξη μια πρωτοφανής επιχείρηση αστυνόμευσης της αμερικανικής κοινής γνώμης... έχει κινητοποιήσει φοβερούς μηχανισμούς πλύσης εγκεφάλου».⁸⁵

78. «Για τις χαμένες αξίες», *Καθημερινή*, 16/3/2003. *Καθημερινή*, 19/3/2003.

79. *Καθημερινή*, 23/3/2003.

80. *Ελεύθερος Τύπος*, 1/4/1999.

81. *Καθημερινή*, 7/4/1999. «Το τέλος της ηθικής», *Ελεύθερος Τύπος*, 16/2/1999.

82. *Ελεύθερος Τύπος*, 28/3/1999.

83. *Ελεύθερος Τύπος*, 14/4/1999.

84. *Ελεύθερος Τύπος*, 27/3/1999, 18/4/1999.

85. *Ελεύθερος Τύπος*, 29/3/1999.

Παράλληλα, σκιαγραφείται μια παρακμιακή και βαθιά αλλοτριωμένη εικόνα της αμερικανικής κοινωνίας, με έμφαση στην κυριαρχία του εγκλήματος, της βίας⁸⁶ και του ανορθολογισμού.⁸⁷ Υποστηρίζεται ότι υπάρχει άμεση συσχέτιση ανάμεσα στις επιλογές της αμερικάνικης κυβέρνησης στην εξωτερική της πολιτική και τη λεγόμενη «*κουλτούρα των όπλων*» που χαρακτηρίζει την αμερικάνικη κοινωνία.⁸⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτέλεσε η ειδοσηογραφική κάλυψη ενός τραγικού περιστατικού στο Κολοράντο, την περίοδο της νατοϊκής επέμβασης στη Γιουγκοσλαβία, όπου δύο έφηβοι μαθητές άνοιξαν πυρ στο σχολείο τους σκοτώνοντας δασκάλους και συμμαθητές χωρίς προφανή αιτία (Μάιος 1999). Η συμπεριφορά των νεαρών δολοφόνων καταγράφηκε ως τυπική εκδήλωση του αμερικάνικου τρόπου ζωής,⁸⁹ που αναγορεύει την τρομοκρατία στη μόνη αληθινή εθνική ιδεολογία των ΗΠΑ.⁹⁰ Σύμφωνα με την οπτική αυτή, η διεθνής συμπεριφορά των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, δεν αποτελεί αντίφαση προς την παράδοση της αμερικάνικης δημοκρατίας αλλά λογική συνέπιά της.⁹¹

Με βάση τα παραπάνω, εξαπολύεται σφοδρή κριτική στην ιμπεριαλιστική πολιτική των ΗΠΑ, με αναφορές που παραπέμπουν σε ανάλογου τύπου μαρξίζουσες κριτικές. Ωστόσο, η πρόσληψη της αμερικανικής επιθετικότητας από τον δεξιό Τύπο δεν ακολουθεί πάντα ένα ορθολογικό πρότυπο ανάλυσης και αποκτά μεταφυσικές αποχρώσεις, καθώς αναπαρίσταται ως δύναμη του κακού.⁹² Επιπλέον, προβάλλεται ως βεβαιότητα ότι βρίσκεται σε εξέλιξη ένα σχέδιο επιβολής της αμερικάνικης ηγεμονίας, το οποίο συνδέεται και με τα μέτρα προώθησης της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.⁹³

γ. Απόρριψη της παγκοσμιοποίησης

Στην περίοδο που εξετάζουμε, σε ορισμένες συνιστώσες του δεξιού χώρου αναπτύσσεται ένας έντονα καταγγελτικός λόγος που απορρίπτει τις μεταβολές σε μια σειρά πεδίων τα οποία συνδέονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο,

86. «Βία και Τρόμος», *Καθημερινή*, 23/4/1999.

87. «1999 ή 1984;», *Καθημερινή*, 23/4/1999.

88. «Η τραγωδία του πολιτισμού», *Ελεύθερος Τύπος*, 2/4/1999.

89. *Ελεύθερος Τύπος*, 22/4/1999.

90. «Βία και Τρόμος», *Καθημερινή*, 23/4/1999.

91. Στο ίδιο, και «Κατά παράδοση», *Καθημερινή*, 28/4/1999.

92. *Ελεύθερος Τύπος*, 27/3/1999, 30/4/1999.

93. «Οι επικυρίαρχοι», *Καθημερινή*, 25/4/1999.

με την παγκοσμιοποίηση, όπως το οικονομικό, το πολιτικό, το ιδεολογικό. Στο πλαίσιο αυτό, ο συντηρητισμός τροφοδοτεί έναν λόγο αντίστασης απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, η οποία εκλαμβάνεται εν πολλοίς ως ταύτωση με τις επιδιώξεις των ΗΠΑ:

«Η παγκοσμιοποίηση απειλεί να λειτουργήσει ισοπεδωτικά σε οικονομικό, πολιτικό, αλλά και πολιτιστικό επίπεδο, αλλοτριώνοντας την ελληνική και άλλες πολιτισμικές ιδιαιτερότητες προς δόξαν του αμερικανικού μοντέλου».⁹⁴

Ανάλογες αντιλήψεις απηχεί και το σχόλιο της Α1 περί «μαύρη[ς] τρύπα[ς] του αμερικανισμού» σχετικά με τις αλλοτριωτικές επιδράσεις του αμερικανικού μοντέλου και της παγκοσμιοποίησης.⁹⁵ Με βάση τις σχετικές αναφορές, η «πατρίδα» συντρίβεται στο «μεγάλο καζάνι της παγκοσμιοποίησης» σύμφωνα με τις επιταγές της «Νέας Τάξης Πραγμάτων»,⁹⁶ αν και εκφράζεται η πεποίθηση ότι οι Έλληνες, χάρη στις ιδιαίτερες αρετές τους, «θα ξεφύγουν από την κρεατομηχανή της Νέας Τάξης».⁹⁷

Έτσι, ο δεξιός αντιαμερικανισμός τροφοδοτείται και από μια φοβική στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, η οποία όμως δεν είναι ενιαία, αλλά διακρίνεται από αντιφάσεις. Σημαντική συνιστώσα της αρνητικής στάσης απέναντι στην παγκοσμιοποίηση αφορά το πεδίο της οικονομίας και, ειδικότερα, την απελευθέρωση των αγορών σε βαθμό ώστε να υπονομεύονται, όπως υποστηρίζεται, τα θεμέλια του έθνους-κράτους. Τα κεντροαριστερά κόμματα σπληνιτεύονται για τις μεταλλάξεις που υπέστησαν και που τους επέτρεψαν να εξελιχθούν σε «πιστά όργανα της “παγκοσμιοποίησης”», ενώ εκφράζεται διάθεση

94. Άγγ. Συρίγος, «Εθνικά συμφέροντα και η πολιτική του μεσοπίου χώρου στον 21ο αι.», *Επίκεντρα*, τχ.4, Ιανουάριος 2000, σ. 63· Π. Νούτσος, «Ποια είναι η Νέα Δεξιά», *Το Βήμα*, 23/7/2000, σ. Β4-Β5. Επίσης, Δ. Σκιαδάς, «Η ιδεολογική πρόκληση για τον κεντροδεξιό πολιτικό χώρο», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 6, χειμώνας 2001, σ. 81. Και Αν. Πανταζόπουλος, «Ο λαϊκισμός της Δεξιάς. Το φαινόμενο της αποχής, η Νέα Δημοκρατία και ο ΛΑΟΣ πριν και μετά τις εκλογές», *ό.π.*, σ. 153. Σχετικά με την ενσωμάτωση αιτημάτων κοινωνικής προστασίας στον λόγο της νέας Δεξιάς, ενδεικτικά παραθέτουμε το ακόλουθο απόσπασμα άρθρου του Κ. Καραμανλή περί της αναγκαιότητας μιας «κοινωνικής οικονομίας της αγοράς», που συνδυάζει την ελεύθερη ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία με την κοινωνική μέριμνα, την κοινωνική ευαισθησία και την κοινωνική αποτελεσματικότητα· Κ. Καραμανλής, «Περί φιλελευθερισμού», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 10, χειμώνας 2001-2002, σ. 8.

95. Α1, 13/4/2008.

96. «Η “Ελλάδα στους Έλληνες”! Τι απόμεινε όμως από Ελλάδα;», *Ελεύθερος Τύπος*, 24/3/1999· και Α1, 6/7/2008.

97. *Ελεύθερος Τύπος*, 17/9/2001.

αποστασιοποίησης από τον νεοφιλελευθερισμό.⁹⁸ Εκτός των άλλων, αυτού του είδους η επιχειρηματολογία συνιστούσε μέσο αντιπολίτευσης προς την τότε κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, αναδεικνύοντας τις πολλαπλές λειτουργίες του αντιαμερικανικού φαινομένου. Ανάλογη κριτική εξαπολύεται και από τον ΛΑΟΣ στο όνομα μιας αντικαπιταλιστικής ρητορικής.⁹⁹ Στο σημείο αυτό, έχει ενδιαφέρον η παρατήρηση του Russell Berman, σύμφωνα με την οποία η καταγγελία της παγκοσμιοποίησης έχει αναδειχθεί στην «πλέον εξέχουσα μορφή αντικαπιταλισμού» μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού». ¹⁰⁰

Είναι χαρακτηριστικό ότι, με αφορμή τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία, ο δεξιός Τύπος σπληνιτεύει την ευρωπαϊκή και εγχώρια Κεντροαριστερά και αμφισβητεί τη γνησιότητα της ιδεολογικής της ταυτότητας επικαλούμενος την έλλειψη διαφοροποίησης απέναντι στους αμερικανικούς χειρισμούς στο θέμα του Κοσόβου, αλλά και την υιοθέτηση των προταγμάτων της παγκοσμιοποίησης στον οικονομικό τομέα. Τα δύο αυτά σημεία κριτικής ενοποιούνται και προβάλλονται ως οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος:

«Οι ευρωπαίοι σοσιαλιστές μετέχουν εδώ και μια δεκαετία περίπου στην υπόθεση της “συναίνεσης”, που βρίσκεται στη βάση της υπόθεσης “παγκοσμιοποιημένη” (με δυτικούς όρους) οικονομία... υπηρετούν την “παγκοσμιοποίηση” με πολιτικές τυπικώς “κεντροδεξιές” για κάποιες κυβερνήσεις, ουσιαστικώς δεξιές φιλελεύθερες. Και προϊστάμενοι σε αυτές τις πολιτικές είναι οι ισχυρότεροι μέτοχοι, δηλαδή οι ΗΠΑ. Πώς και γιατί λοιπόν να αρνηθεί σήμερα η κάποτε ευρωπαϊκή “Αριστερά” τον πόλεμο του ΝΑΤΟ (της) στη Γιουγκοσλαβία;».¹⁰¹

98. Π. Λειβαδάς, «Χαμένες ευκαιρίες, νέες προοπτικές», *Επίκεντρα*, τχ. 4, 1/2000, σ. 32.

99. «Η παγκόσμια ηγεσία των καπιταλιστών παγίδευσε και την ελληνική Αριστερά», *Α1*, 20/4/2008. «Νεοφιλελευθερισμός και νεοταξική “αριστερά”: παιδιά της ίδιας μήτρας, του “ψυχρού” διαφωτισμού», *Α1*, 4/5/2008. Ο P. Hainsworth επισημαίνει ότι ορισμένα ακροδεξιά κόμματα, όπως το Εθνικό Μέτωπο (FN) στη Γαλλία, αν και σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αντικαπιταλιστικά, ωστόσο, εμφανίζονται να αντιτίθενται στο παγκοσμιοποιημένο ελεύθερο εμπόριο, στον βαθμό που αυτό θα μπορούσε να υπονομεύει την υπόσταση του έθνους-κράτους και προτάσσουν έναν αμυντικό πατριωτικό λόγο απέναντι στις οικονομικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης: P. Hainsworth, «Το Εθνικό Μέτωπο: από την άνοδο στον κατακερματισμό της γαλλικής Ακροδεξιάς», στο, του ίδιου, *Η Ακροδεξιά. Ιδεολογία, πολιτική, κόμματα*, ό.π., σ. 62, 78.

100. R. A. Berman, *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, ό.π., σ. xvi.

101. «Μια “Αριστερά” που δεν υπάρχει», *Καθημερινή*, 15/4/1999. Και «Οι υπάλληλοι της Νέας Τάξης. Η στάση των πλαστικών ηγετών της Ευρωπαϊκής Κεντροαριστεράς», *Ελεύθερος Τύπος*, 27/3/1999.

Η αντίσταση απέναντι στη νέα τάξη πραγμάτων θεμελιώνει, μεταξύ άλλων, την ηθική και πολιτική υπεροχή, όπως αναφέρεται, της Κεντροδεξιάς έναντι της Κεντροαριστεράς. Η υπεροχή της Κεντροδεξιάς αποδίδεται στη «μεγαλύτερη πατριωτική ευαισθησία και την επιλογή μιας ευρωπαϊκής στρατηγικής, που θα είναι απαλλαγμένη από την ατλαντική υπονόμηση».¹⁰² Στο πλαίσιο αυτό, οι κινηματικές πρακτικές, όπως για παράδειγμα οι αντιαμερικανικές αντιπολεμικές διαδηλώσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, αποκτούν θετικό αξιακό φορτίο και η λεγόμενη «νέα συλλογική ευαισθησία» αντιπαράθεται στη «μονοδιάστατη σκέψη» του μεταψυχροπολεμικού κόσμου.¹⁰³

Αλλά και στον ακροδεξιό λόγο, η καταγγελία της νέας τάξης πραγμάτων και η ανάγκη αντίστασης στις μεθοδεύσεις της αποτελεί προσφιλές θέμα με ρητορικά σχήματα που στηρίζονται σε ανορθολογικές αναφορές, όπως λ.χ. η ταύτιση της παγκοσμιοποίησης με τις «δυνάμεις του κακού».¹⁰⁴ Ο αντιαμερικανισμός επενδυμένος με εθνικιστική, αλλά και διεθνιστική ρητορεία, λειτουργεί ως πρόσχημα για τη διατύπωση ρατσιστικών και ξενοφοβικών θέσεων:

«Αυτή είναι η πλεκτάνη σε βάρος του Ελληνισμού που έχουν σχεδιάσει οι κοσμοκράτορες... Οι Έλληνες καλούνται στα πλαίσια του πολυπολιτισμού να οβήσουν την εθνική τους συνείδηση και να γίνουν δημογραφικά, πολιτισμικά και πολιτικά θλιβερή μειονότητα άνευ δικαιωμάτων και αυτονόπων προνομίων στην ίδια τους τη χώρα! Η απάντηση είναι μονόδρομος: Ο εθνικός και ο διεθνιστικός αλληλέγγυος αγώνας των λαών ενάντια στην ιμπεριαλιστική παγκοσμιοποίηση και την νέα τάξη πραγμάτων. Να επιστρέψουν οι μετανάστες στην χώρα καταγωγής τους και να ανατρέψουν τους δυνάστες που τους έδωξαν από αυτές...».¹⁰⁵

Επιπλέον, επισημαίνεται ότι τα ιδιαίτερα δημοφιλή και στην Ελλάδα, πολιτιστικά και καταναλωτικά αγαθά αμερικάνικης προέλευσης συνιστούν μέρος του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού και αντιμετωπίζονται ως απειλή.¹⁰⁶ Ο δεξιός λόγος ενσωματώνει τα επιχειρήματα περί πολιτιστικού ιμπεριαλισμού, που αποτελούσε προνομιακό πεδίο για τον αντιιμπεριαλιστικό λόγο της Αριστεράς,

102. «Η χαμένη τιμή της Κεντροαριστεράς», *Ελεύθερος Τύπος*, 4/4/1999.

103. *Ελεύθερος Τύπος*, 28/3/2003.

104. Ομιλία Γ. Καρατζαφέρη σε εκδήλωση για τα 8 χρόνια λειτουργίας του κόμματος και ένα χρόνο κοινοβουλευτικής δράσης, 15/9/2008.

105. «Για τους "εισαγόμενους" εποίκους. Μειονοτικός εθνικισμός!», *Α1*, 6/7/2008.

106. «Επικυρίαρχος πολιτισμός», *Ελεύθερος Τύπος*, 16/4/1999. *Ελεύθερος Τύπος*, 10/6/1999, 25/4/1999.

στο όνομα της διαφύλαξης της ελληνικής ταυτότητας και ιδιαιτερότητας.¹⁰⁷ Το συντηρητικό αυτό επιχείρημα επενδύεται με ένα πρόταγμα αντίστασης στην επέλαση της παγκοσμιοποίησης και της αμερικάνικης ηγεμονίας.¹⁰⁸

4. Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΣΚΗΝΗ

Ο μεταψυχροπολεμικός αντιαμερικανισμός τον οποίο επικαλείται η Δεξιά παρουσιάζεται ως μια «δικαιολογημένη» αντίδραση, μια αναπόφευκτη συνέπεια της πολιτικής των ΗΠΑ, σε τελική ανάλυση ένα «υγιές φαινόμενο».¹⁰⁹ Σύμφωνα με μια άλλη διατύπωση, ο αντιαμερικανισμός εμφανίζεται ως νομιμοποιημένη και αναπόφευκτη απάντηση στον αμερικάνικο ολοκληρωτισμό: «Σήμερα... δεν μιλάμε πια για απλό ηγεμονισμό, αλλά για ολοκληρωτισμό. Ένα ολοκληρωτισμό που ωθεί, πλατιά στρώματα πλέον, σε έναν κατάφωρο αντιαμερικανισμό».¹¹⁰ Από τις σχετικές αναφορές πολιτικών προσώπων και εντύπων, είμαστε σε θέση να σκιαγραφήσουμε την έννοια του «αμερικανού εχθρού», όπως παγιώνεται στον δεξιό πολιτικό χώρο. Πρόκειται για μια έννοια που στηρίζεται τόσο σε εθνικές όσο και σε διεθνικές αναφορές.

α. Η περίπτωση του Κόσοβου: οι εχθροί και τα θύματα της νέας εποχής

Η νατοϊκή επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία σηματοδοτεί μια περίοδο έξαρσης του ελληνικού αντιαμερικανισμού.¹¹¹ Ο δεξιός Τύπος αναγνωρίζει την επέμβαση αυτή ως το τέλος της μεταβατικής πρώτης μεταψυχροπολεμικής περιό-

107. Ενδεικτικά, Β. Πολύδωρας, «Σκέψεις για τον πολιτισμό», *Επίκεντρα*, τχ. 6, Μάρτιος 2000, σ. 64: «Στους καιρούς μας, ο πολιτισμός είναι το έσχατο ανάχωμα για την σωτηρία του έθνους-κράτους. Προπαντός του παλαιού έθνους-κράτους, που είναι το ελληνικό».

108. *Ελεύθερος Τύπος*, 27/3/1999.

109. «Ο νέος αντιαμερικανισμός», *Ελεύθερος Τύπος*, 28/3/1999. *Καθημερινή*, 16/4/1999.

110. *Καθημερινή*, 2/4/1999.

111. Οι δημοσκοπήσεις που διενεργούνται την περίοδο αυτή καταγράφουν την αντίθεση της ελληνικής κοινής γνώμης στη νατοϊκή επέμβαση και τους αμερικανικούς χειρισμούς. Ενδεικτικά, σύμφωνα με έρευνα της Alco το 98,6% ήταν αντίθετο στον βομβαρδισμό της Γιουγκοσλαβίας, *Ελεύθερος Τύπος*, 18/4/1999. Ανάλογο ποσοστό προέκυψε και από έρευνα της VPRC (96,2%), *Τα Νέα*, 17/4/1999. Σχετικά με μια βιβλιογραφική αποτίμηση της νατοϊκής επέμβασης στο Κόσοβο, βλ. Σ. Πεσμαζόγλου, *Κόσοβο: Η διττή ύβρις. Επιτήρηση και τιμωρία*, Πατάκης, Αθήνα 2000. Χ. Γιαλλουρίδης - Β. Κεφαλά - Δ. Τσάτσος, *Κόσοβο: Η εικόνα του πολέμου. Όψεις σύγχρονου милитарιστικού ανθρωπισμού*, Σιδέρης, Αθήνα 2001.

δου, που εγκαινιάστηκε με την πτώση του Τείχους το 1989. Αυτό που διαφοροποιεί τη νέα φάση που εγκαινιάζεται με την επέμβαση είναι το τέλος της «ανοχής» για τη μονομερή επιβολή της ισχύος των ΗΠΑ.¹¹² Όσον αφορά την υπόθεση του Κοσόβου καθεαυτή, το επιχείρημα των Ηνωμένων Πολιτειών περί ανάγκης προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απορρίπτεται ως προσηλιακό,¹¹³ ενώ ασκείται συστηματική κριτική στο έλλειμμα νομιμότητας της συγκεκριμένης επέμβασης.¹¹⁴

Η ηγεσία της Ν.Δ., παρά τις κατά καιρούς επιθέσεις στην κυβέρνηση Σημίτη για υποχωρητικότητα έναντι των ΗΠΑ,¹¹⁵ τήρησε μετριοπαθή στάση και υπήρξε προσεκτική στις δημόσιες τοποθετήσεις της.¹¹⁶ Από την πλευρά του, ο δεξιός Τύπος εξαπέλυσε σφοδρή κριτική στην κυβέρνηση για υποτέλεια έναντι των Αμερικανών,¹¹⁷ κάνοντας λόγο για καθεστώς «περιορισμένης κυριαρχίας».¹¹⁸ Επιπλέον, ζητούσε εντονότερη διαφοροποίηση από τους κυβερνητικούς και νατοϊκούς χειρισμούς και την υιοθέτηση ενός αντιαμερικανικού λόγου.¹¹⁹ Η ένταση που προέκυπε και από τις προσδοκίες των ψηφοφόρων του κόμματος¹²⁰ οδήγησε σε μια ριζοσπαστικότερη προσέγγιση, η οποία εκφράστηκε ως επί το πλείστον από στελέχη του κόμματος και όχι τό-

112. *Καθημερινή*, 26/3/1999, 10-11/4/1999.

113. «Τα «ανθρώπινα δικαιώματα», *Καθημερινή*, 30/3/1999. Αυτό το πνεύμα απηχεί και το ειρωνικό σχόλιο του τότε προέδρου της Δημοκρατίας, Κ. Στεφανόπουλου: «Με ικανοποίησε η δήλωση των ισχυρών της Γης, ότι ένας από τους στόχους που κίνησαν την επιχείρηση αυτή ήταν ο ανθρωπιστικός στόχος –θα υπενθυμίσω μόνο ότι υπάρχουν και άλλες περιοχές της γης, όπου ενδεχομένως χρειάζεται αυτοί οι ανθρωπιστικοί στόχοι να επιτευχθούν και να υπηρετηθούν έτσι και με άλλες μεθόδους– δεν ισχυρίζομαι με τις ίδιες»· παρατίθεται στην *Καθημερινή*, 26/3/1999.

114. Π. Παυλόπουλος, «Ισχύς και Δίκαιο μιας υπερδύναμης», *Καθημερινή*, 10-11/4/1999. Για έλλειψη ηθικής και νομικής νομιμοποίησης των βομβαρδισμών της Γιουγκοσλαβίας κάνει λόγο και η Ντ. Μπακογιάννη σε συνέντευξή της στον *Ελεύθερο Τύπο*, 10-11/4/1999. Επίσης, βλ. Ηλ. Κουκουβέλης, «Ο πόλεμος της “νέας τάξης”», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 4, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1999, σ. 71-80.

115. Ενδεικτικά η δήλωση του τότε εκπροσώπου της Ν.Δ., Α. Σπλιωτόπουλου, για απόλυτη ταύτιση της ελληνικής κυβέρνησης με την πολιτική των ΗΠΑ παρά τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης της ευρύτερης περιοχής· *Ελεύθερος Τύπος*, 27/5/1999.

116. Σχετικά με τις δυσκολίες όσον αφορά την επικοινωνιακή διαχείριση της κρίσης του Κοσόβου από τη Ν.Δ., βλ. Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα. Κερδιόμενοι και χαμένοι*, ό.π., σ. 326-327.

117. *Ελεύθερος Τύπος*, 27/3/1999, 19/4/1999.

118. *Ελεύθερος Τύπος*, 31/3/1999.

119. *Ελεύθερος Τύπος*, 4/4/1999.

120. «Η ΝΔ βρήκε την... αριστερή ταυτότητά της», *Καθημερινή*, 25/4/1999.

σο από τον ίδιο τον πρόεδρο Κ. Καραμανλή,¹²¹ και κυρίως από τα στελέχη της λεγόμενης λαϊκής Δεξιάς.

Επιπλέον, τα έντυπα αυτά και, κυρίως, όσα πρόσκεινται στη λαϊκή Δεξιά επιφύλαξαν ιδιαίτερα θετική προβολή στις δημόσιες παρεμβάσεις του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου με τις οποίες καταδίκασε τη νατοϊκή επέμβαση.¹²² Η προβολή αυτή φθάνει μέχρι την αναγόρευση του τότε Αρχιεπισκόπου σε γνήσιο εκφραστή της λαϊκής βούλησης και στη νομιμοποίηση της άσκησης πολιτικής από πλευράς του:¹²³

«...Ο Αρχιεπίσκοπος εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο την αγωνία του απλού πολίτη και παρουσιάζει το ηθικό αδιέξοδο του σύγχρονου “πολιτισμού”... για πολλούς είναι και θα παραμείνει ο εκφραστής μιας ηθικής και πνευματικής ανάτασης και κοινωνικών και πατριωτικών ευαισθησιών που κάνουν τους κυρίαρχους της πολιτικής να αισθάνονται απελπιστικά μόνοι».¹²⁴

Ο Αρχιεπίσκοπος ενσωμάτωνε στις συχνές δημόσιες παρεμβάσεις του έντονα εθνικιστικά και λαϊκιστικά στοιχεία¹²⁵ ερμηνεύοντας τη νατοϊκή επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία ως συνωμοσία με απώτερο στόχο την Ορθοδοξία:

«Ακούνε ορθόδοξος και τους σπκώνεται η τρίχα ... Μισούν την ορθοδο-

121. Ο Κ. Καραμανλής προτιμά να υποδεικνύει την Ευρωπαϊκή Ένωση ως τον ενδεδειγμένο προσανατολισμό για την εξωτερική πολιτική της χώρας αντί για μια σαφή αντιαμερικανική τοποθέτηση. Ωστόσο, υιοθετεί τις κατηγορίες περί υποτέλειας της κυβέρνησης Σημίτη στους Αμερικανούς. Σε ομιλία του στις Σέρρες αναφέρει: «Να έχουμε σωστές θέσεις κι ως ενοχληθεί το ΝΑΤΟ» –παρατίθεται στον *Ελεύθερο Τύπο*, 19/4/1999, ενώ σε συνεδρίαση της Βουλής για την εξωτερική πολιτική κατηγορεί τον Κ. Σημίτη για ενδοτικότητα: «Πρέπει να εξηγήσει ο πρωθυπουργός γιατί είναι τόσο φιλονατοϊκός. Είπαμε, αλλά εσείς το παρακάνατε! Να λέμε και κανένα όχι! Ή είμαστε “γιες μαν” ή “πάμε σε ρήη”!», *Ελεύθερος Τύπος*, 4/5/1999. Σε ομιλία του στον Εύσομο κάνει λόγο για απεριόριστη εμπλοκή της Ατλαντικής Συμμαχίας στον πόλεμο κατά της Γιουγκοσλαβίας και για επιλεκτικό σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/5/1999.

122. *Ελεύθερος Τύπος*, 26/3/1999, 29/3/1999.

123. «Επικίνδυνο κενό», *Ελεύθερος Τύπος*, 13/4/1999: «Η Εκκλησία καλύπτει με τις παρεμβάσεις της το επικίνδυνο κενό που δημιουργούν η πλήρης προσαρμογή της κυβέρνησης στις αμερικανονατοϊκές υποδείξεις και η χλιαρή αντιπολίτευση που ασκεί η ΝΔ».

124. «Η δύναμη του Χριστόδουλου», *Ελεύθερος Τύπος*, 23/4/1999.

125. Σχετικά με τον λαϊκισμό στον λόγο του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, με αφορμή την υπόθεση των ταυτοτήτων, και με θεωρητικό υπόβαθρο το έργο του Laclau, βλ. Γ. Σταυρακάκης, «Αντινομίες του φορμαλισμού: η κατά Laclau θεώρηση του λαϊκισμού και ο ελληνικός θρησκευτικός λαϊκισμός», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, άνοιξη 2004, σ. 159-163.

ξία... Γιατί εμείς, οι ορθόδοξοι, δεν είμαστε εύκολοι στο να υποτασώμαστε σε ξένες κυβερνήσεις και δυνάμεις».¹²⁶

Ωστόσο, παρά την έκφραση εθνικιστικών και φιλοσερβικών αντανάκλαστικών, ο φόβος της θυματοποίησης και ο αντιαμερικανισμός φαίνεται να υπερτερούν στις σχετικές αναλύσεις σε σχέση με τον φιλοσερβισμό.¹²⁷ Εξάλλου, μερίδα των αρθρογράφων του δεξιού Τύπου αρνείται να συστηματικά να αναγνωρίσει την ορθοδοξία ως στοιχείο ταύτισης με τη Σερβία,¹²⁸ καθώς και τους ιστορικούς, πολιτιστικούς δεσμούς με αυτή.¹²⁹

Η αρθρογραφία του δεξιού χώρου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το διακύβευμα του πολέμου στο Κόσοβο είναι η επιβολή της αμερικανικής ηγεμονίας,¹³⁰ ενώ δηλώνεται ότι μετά την εξαφάνιση της κομμουνιστικής απειλής, οι αλλοτινοί σύμμαχοι εξελίσσονται σε εχθρούς.¹³¹ Ακόμη, διατυπώνονται φόβοι ότι έχει τεθεί σε εφαρμογή ένα ευρύτερο σχέδιο αποσταθεροποίησης των Βαλκανίων και ότι η Ελλάδα δεν θα είναι από τους ευνοημένους αυτού του σχεδίου,¹³² καθώς θεωρείται δεδομένο ότι οι ΗΠΑ ευνο-

126. *Ελεύθερος Τύπος*, 29/3/1999. Σε ανάλογες δηλώσεις προέβη ο αρχιεπίσκοπος καθόλη τη διάρκεια των νατοϊκών επιχειρήσεων. Ενδεικτικά, *Ελεύθερος Τύπος*, 15/4/1999, 17/4/1999, 20/4/1999.

127. *Καθημερινή*, 30/4/1999, 16/4/1999. «Στο πλευρό της Νέας Γιουγκοσλαβίας», *Ελεύθερος Τύπος*, 31/3/1999: «Δίκαιος είναι ο αγώνας της Νέας Γιουγκοσλαβίας, παρά τις απαράδεκτες επιλογές της ηγεσίας της [...] αυτά που συμβαίνουν στη Νέα Γιουγκοσλαβία θεωρούνται από τους Έλληνες μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου για τα Βαλκάνια, το οποίο θα είναι προσαρμοσμένο στις στρατηγικές επιδιώξεις των ΗΠΑ [...] οι Έλληνες δεν δέχονται τη μετατροπή της μετακομμουνιστικής Νέας Τάξης σε παράδεισο των επιχειρηματικών "λόμπι" και της βιομηχανίας οπλικών συστημάτων [...] Η συμπαράσταση της ελληνικής κοινής γνώμης προς τη δοκιμαζόμενη Νέα Γιουγκοσλαβία είναι πράξη δημοκρατικής αλληλεγγύης και πολιτική διαμαρτυρία για όσα σχεδιάζει η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια!». Επίσης, *Ελεύθερος Τύπος*, 21/4/1999: «Η Σερβία γονατίζει μαρτυρικά, έρχεται μήπως η σειρά μας», *Ελεύθερος Τύπος*, 4/6/1999.

128. «Περί Ορθοδοξίας», *Καθημερινή*, 3/4/1999.

129. *Καθημερινή*, 8/4/1999: «[...] Κραυγάζουμε για τους αδερφικούς μας δεσμούς με τους Σέρβους, χωρίς να έχουμε σκεφτεί, από το τέλος του Εμφυλίου έως σήμερα σε τι (και αν) μας έχουν χροσιμεύσει [...]». Ανάλογο επιχειρήμα επιστρατεύει ο *Ελεύθερος Τύπος*, 18/5/1999, επικαλούμενος το γεγονός ότι οι «συμμορφίτες» την περίοδο του Εμφυλίου είχαν ορμητήριο τη Γιουγκοσλαβία: «Όλοι εναντίον των Σέρβων. Και απέλιπε μόνο η Ελλάδα, η οποία στο κάτω-κάτω είναι και η μόνη που την έχουν βλάψει οι Σέρβοι. Ναι, την έχουν βλάψει. Και μην ακούω τις ανοησίες περί ομοδόξου έθνους και δεν συμμαζεύεται [...]».

130. *Καθημερινή*, 25/4/1999.

131. *Καθημερινή*, 25/3/1999.

132. Στο ίδιο: *Ελεύθερος Τύπος*, 1/4/1999: «Επόμενος στόχος η Θράκη», *Ελεύθερος Τύπος*, 28/3/1999.

ούν τον αλβανικό και τον τουρκικό εθνικισμό.¹³³

Εξάλλου, και οι ακαδημαϊκοί αναλυτές του χώρου επισημαίνουν ότι η εμπλοκή των ΗΠΑ στον χώρο των Βαλκανίων εντάσσεται στο πλαίσιο ενός ευρύτερου γεωπολιτικού σχεδιασμού για τον έλεγχο της «Ευρασίας» με όχημα το δόγμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το οποίο θεωρείται ότι θα έχει αποσταθεροποιητικές συνέπειες για την ευρύτερη περιοχή.¹³⁴ Αρνητικά αξιολογείται η προώθηση του δόγματος αυτού στην περίπτωση εθνοτικών ομάδων όσον αφορά τη σταθερότητα της περιοχής. Εξίσου αποσταθεροποιητικός θεωρείται και ο ρόλος του ΝΑΤΟ ως του «κυρίαρχου εργαλείου επιβολής των αμερικανικών στόχων».¹³⁵ Τέλος, το νέο διεθνές σύστημα το οποίο προωθούν οι ΗΠΑ επικρίνεται τόσο για το διαφαινόμενο έλλειμμα νομιμότητας όσο και για τα μέσα με τα οποία ζητά να επιβληθεί.¹³⁶

Επιπλέον, σαν αποτέλεσμα της εκκλαίκευσης της θεωρίας του Huntington περί σύγκρουσης των πολιτισμών, εκφράζεται ο φόβος ότι στην επιλογή της Σερβίας ως στόχου από πλευράς ΗΠΑ ενυπάρχει το πολιτιστικό στοιχείο, γεγονός που εγκυμονεί κινδύνους και για την Ελλάδα. Η Σερβία θεωρείται πολιτιστικός στόχος λόγω του θρησκευμάτός της, του καθεστώτος της και των ιστορικών δεσμών της με τη Ρωσία.¹³⁷ Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτισμικές διαφορές απολυτοποιούνται και επιστρατεύονται ως στοιχείο ερμηνείας. Η ποιοτική διαφορά των βαλκανικών λαών τεκμηριώνεται με το επιχείρημα ότι είναι «λαοί με ψυχή και παρελθόν» και η «Ιστορία είναι καταγεγραμμένη στο DNA» τους, και άρα είναι σαφώς ανώτεροι από τους Αμερικανούς που δεν διαθέτουν ανάλογες ιστορικές περγαμνές, και γι' αυτό εν τέλει αποτελούν και στόχο τους.¹³⁸ Με βάση τα παραπάνω, εμπεδώνεται μια διάχυτη αίσθηση απειλής.¹³⁹ Η απειλή αυτή δεν προκύπτει ορθολογικά, αλλά τροφοδοτείται από την ανασφάλεια, καθώς δεν είναι σαφή τα κριτήρια με τα οποία οι ΗΠΑ επιλέγουν τα θύματά τους.¹⁴⁰

133. *Καθημερινή*, 15/4/1999. *Ελεύθερος Τύπος*, 24/3/1999, 3/6/1999.

134. Κ. Αρβανιτόπουλος, «Η αμερικανική πολιτική στα Βαλκάνια», *Φιλελεύθερη Έμφραση*, τχ. 34, Ιανουάριος-Μάρτιος 2008, σ. 6-8.

135. Στο ίδιο.

136. Ηλ. Κουσοκουβέλης, «Ο πόλεμος της “νέας τάξης”», *Φιλελεύθερη Έμφραση*, τχ. 4, Οκτώβρης-Δεκέμβρης 1999, σ. 80. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κριτική στη λεγόμενη «νέα τάξη πραγμάτων» από τον δεξιό χώρο θυμίζει εν πολλοίς την αντίστοιχη επιχειρηματολογία του ΚΚΕ την επαύριο της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ. Ενδεικτικά, *Ριζοσπάστης*, 28/12/1991.

137. *Καθημερινή*, 26/3/1999, 10-11/4/1999, 14/4/1999.

138. *Ελεύθερος Τύπος*, 28/3/1999.

139. *Καθημερινή*, 17/4/1999.

140. *Καθημερινή*, 26/3/1999.

β. ΗΠΑ και «εθνικά θέματα»

Η αντιαμερικανική στροφή της δεξιάς παράταξης συμπίπτει με μια περίοδο κατά την οποία ασκεί τον ρόλο της αντιπολίτευσης (1996-2004). Η περίοδος αυτή είναι ενδεικτική της λειτουργικότητας και της προσαρμοστικότητας του αντιαμερικανισμού στο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης. Οι αντιαμερικανικές αιχμές και η κριτική προς τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ για έλλειψη ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ εντάσσονται στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής τακτικής, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της προεδρίας του Μιλτιάδη Έβερτ. Για την αντιπολιτευόμενη Νέα Δημοκρατία, ο αντιαμερικανισμός είναι ένα πρόσφορο πεδίο άσκησης καταγγελτικού λόγου έναντι της κυβέρνησης Σημίτη.

Αιχμή αποτελούν τα λεγόμενα εθνικά θέματα, και κυρίως αυτά που άπτονται των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Παρουσιάζεται μια αλυσίδα γεγονότων η οποία στοιχειοθετεί την ενδοτικότητα της κυβέρνησης Σημίτη στις μεθοδεύσεις των ΗΠΑ:¹⁴¹ τα Ίμια, η υπογραφή της ελληνοτουρκικής συμφωνίας στη Μαδρίτη, η υπόθεση της εγκατάστασης των πυραύλων S-300 και η σύλληψη του Οτσαλάν είναι τα ορατά κομβικά σημεία του αμερικάνικου σχεδιασμού.¹⁴²

Ειδικότερα, τον Ιανουάριο του 1996, η κρίση των Ιμίων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, συνιστά γλαφυρό παράδειγμα για τη «νέα» αντίληψη του ρόλου των Αμερικανών στα εθνικά θέματα. Σε μια θυελλώδη συζήτηση στη Βουλή, οι ευχαριστίες του πρωθυπουργού Κ. Σημίτη προς την κυβέρνηση των ΗΠΑ για τη μεσολάβησή τους προκαλούν την οργισμένη αντίδραση των βουλευτών της Ν.Δ. και της Πολιτικής Άνοιξης.¹⁴³ Ο παραταξιακός Τύπος αποκρυσώνει αυτό το «ευχαριστώ» ως πλήγμα κατά της εθνικής φιλοτιμίας:

«Σε καμία περίπτωση ευχαριστιών –ακόμα κι εκείνης του Θ. Σοφούλη– δεν υπήρξε τόσο μεγάλη αντίθεση με τα αισθήματα του ελληνικού λαού και της Βουλής. Με συνέπεια να διαμαρτυρηθεί ακόμα και η συντηρητική-φιλελεύθερη παράταξη, όπως συνέβη προχθές με τη ΝΔ για τους λιβα-

141. Π. Μολυβιάτης, «Οι συνέπειες της κυβερνητικής πολιτικής στα ελληνοτουρκικά», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 10, χειμώνας 2001-2002, σ. 38-39. Δ. Σιούφας, «Οι διαφορές που μετρούν», *Επίκεντρα*, τχ. 1, σ. 10. Αγγ. Φίλιππίδης, «Το “καλό παιδί”», *Επίκεντρα*, τχ. 3, σ. 4.

142. *Ελεύθερος Τύπος*, 21/2/1999, 25/2/1999.

143. Η σχετική αποστροφή της ομιλίας Σημίτη συνοδεύεται από τις κραυγές «αίσχος», ενώ οι Μ. Έβερτ και Α. Σαμαράς απέσυραν τους βουλευτές τους από τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων· *Ελεύθερος Τύπος*, 1/2/1996. Το επόμενο διάστημα, μέλη της ΠΟΛΑΝ πραγματοποίησαν συγκέντρωση διαμαρτυρίας έξω από το αμερικανικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη όπου επέδωσαν ψήφισμα καταδικάζοντας τη «φιλοτουρκική» στάση των ΗΠΑ· *Ελεύθερος Τύπος*, 3/2/1996.

νωτούς αυτούς του κ. Σημίτη ... Πρόκειται για νοοτροπία “εποχής Πιουριφόνι”, που δεν είναι μόνο ανιστόρητη, αλλά και εθνικά βλαπτική”.¹⁴⁴

Παράλληλα, καταγγέλλει την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ για υποταγή στην αμερικανική κηδεμονία και εγκατάλειψη της καραμανλικής στρατηγικής, η οποία συνίστατο στην περιφρούρηση της εθνικής ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ και στην επιλογή του ευρωπαϊκού προσανατολισμού.¹⁴⁵ Πέρα όμως από τις ευθύνες που καταλογίζονται στην κυβέρνηση Σημίτη, η «*εθνική ταπείνωση*» των Ιμίων αποδίδεται κατεξοχήν στις Ηνωμένες Πολιτείες.¹⁴⁶

Ανάλογος είναι και ο αντίκτυπος της υπόθεσης Οτσαλάν. Η ελληνική κυβέρνηση εμφανίζεται ως έρμαιο των αμερικανικών μεθοδεύσεων, οι οποίες στρέφονται συστηματικά όχι μόνο κατά των ελληνικών θέσεων, αλλά και κατά του δικαίου, στην αφηρημένη ελληνοκεντρική εκδοχή του.¹⁴⁷ Και στις δύο αυτές αφηγήσεις, παγιώνεται στον δεξιό λόγο η εικόνα των ΗΠΑ ως παντοδύναμου, κυνικού εχθρού.

Αυτή η αντιαμερικανική ρητορική δημιουργεί ένα είδος «κληρονομιάς» για το κόμμα της Ν.Δ., η οποία διατηρείται και κατά τη μετάβασή του από την αξιωματική αντιπολίτευση στη διακυβέρνηση της χώρας. Ως κυβερνών κόμμα, η Νέα Δημοκρατία καταφεύγει σε έναν λαϊκιστικό αντιαμερικανισμό στο πλαίσιο της κομματικής αντιπαράθεσης με το ΠΑΣΟΚ εγκυλώντας το για αλλοίωση της φυσιογνωμίας του όσον αφορά τη συνιστώσα του αντιαμερικανισμού. Ο φιλικός προς τη Ν.Δ. Τύπος κατηγορεί τον Γ. Παπανδρέου, ως αρχηγό του ΠΑΣΟΚ, για «ένοχη σιωπή και απαράδεκτο ενδοτισμό» όσον αφορά τον διεθνή ρόλο των ΗΠΑ επί προεδρίας Μπους. Στο πλαίσιο αυτό, αναρωτιέται αν το προσφιλές στο ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του 1980 σύνθημα «*φρονιάδες των λαών Αμερικάνοι*» αποτελούσε «*κάλπη*» ρητορεία όπως και άλλες ιδρυτικές διακηρύξεις του.¹⁴⁸ Αν και σε ηγετικό επίπεδο αποφεύγονται αντιαμερικανικές εξάρσεις, επισημαίνεται έμμεσα η αμερικανική εχθρότητα σε επιμέρους ελληνικές ενέργειες και υποδεικνύεται μια ανεξάρτητη στάση της ελληνικής κυβέρνησης. Η τακτική αυτή θυμίζει εν πολλοίς τη χρήση του αντιαμερικαν-

144. *Ελεύθερος Τύπος*, 2/2/1996.

145. *Ελεύθερος Τύπος*, 4/2/1996, 24/2/1999.

146. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/2/1996.

147. *Ελεύθερος Τύπος*, 17/2/1999, 18/2/1999, 28/2/1999.

148. *Ελεύθερος Τύπος*, 12/9/2005. Ανάλογες κριτικές για την άμβλυση των αντιαμερικανικών αντανακλαστικών του ΠΑΣΟΚ είχαν διατυπωθεί και κατά την περίοδο του πολέμου στο Ιράκ. Βλ., ενδεικτικά, Γ. Σούρλας, «Ο πόλεμος και τα πολλά πρόσωπα του ΠΑΣΟΚ», *Ελεύθερος Τύπος*, 29/3/2003 και «Οι “οβιδιακές” μεταλλάξεις του ΠΑΣΟΚ», *Ελεύθερος Τύπος*, 30/3/2003.

νισμού από τον Α. Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 1980.

Εξάλλου, υπάρχει διαρκής ανατροφοδότηση ανάμεσα στο διεθνές επίπεδο και το εθνικό. Γεγονότα εθνικού ενδιαφέροντος φορτίζουν το κλίμα και αντανακλούν στην εικόνα των ΗΠΑ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η αναγνώριση από τις Ηνωμένες Πολιτείες της FYROM με το όνομα «Δημοκρατία της Μακεδονίας», αμέσως μετά την επανεκλογή Μπους, η οποία ούτως ή άλλως είχε αξιολογηθεί αρνητικά.¹⁴⁹ Η αντίδραση των στελεχών της Ν.Δ. υπήρξε έντονη. Ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής έκανε λόγο για «άστοχη, ατυχή και εοφραμμένη ενέργεια» τονίζοντας ότι διαφωνεί «τόσο με την ουσία όσο και με τον τρόπο που εκδηλώθηκε»¹⁵⁰ ενώ με μια ελευθεριάζουσα διατύπωση ο Μ. Έβερτ μίλησε για «καουμπόδες που θέλουν να πουλήσουν νταβατζιλίκι στον κόσμο».¹⁵¹ Με αυτήν την αφορμή, η Ελλάδα εμφανίζεται άμεσος στόχος των ζοφερών σχεδιασμών της κυβέρνησης Μπους στη νέα της θητεία και ως θύμα της αμερικανικής εκδικητικότητας μετά την απόρριψη του σχεδίου Ανάν από την ελληνοκυπριακή πλευρά.¹⁵² Ο δεξιός Τύπος κάνει λόγο για αμερικανική προδοσία,¹⁵³ ενώ υποστηρίζει ότι η αμερικανική εχθρότητα προκλήθηκε από την επίδειξη ανεξαρτησίας της κυβέρνησης Καραμανλή έναντι των ΗΠΑ, σε σχέση με την προκάτοχό της.¹⁵⁴ Παράλληλα, επισημαίνει ότι τέτοιου τύπου ενέργειες της αμερικανικής κυβέρνησης εντείνουν τον αντιαμερικανισμό της Δεξιάς.¹⁵⁵

Αρνητικά σκιαγραφήθηκε η στάση των ΗΠΑ στο Μακεδονικό και κατά τη σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ στο Βουκουρέστι (Μάρτιος 2005), ενώ εγκωμιαστικές αναφορές έγιναν στη στάση του Κ. Καραμανλή και την επιλογή της άσκησης βέτο.¹⁵⁶ Εξάλλου, και σε προγενέστερη φάση, οι επαφές του Κ. Καραμανλή με τον ρώσο πρόεδρο Πούτιν¹⁵⁷ και η υπογραφή της συμφωνίας

149. *Ελεύθερος Τύπος*, 4/11/2004.

150. *Ελεύθερος Τύπος*, 6/11/2004.

151. *Καθημερινή*, 7/11/2004. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/11/2004.

152. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/11/2004, 7/11/2004.

153. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/11/2004.

154. *Ελεύθερος Τύπος*, 7/11/2004.

155. Στο ίδιο.

156. *Καθημερινή*, 2/3/2008. Για επιβεβλημένη ενέργεια, όσον αφορά το βέτο, λόγω της «ξεδιάντροπης» πολιτικής των ΗΠΑ στο Μακεδονικό έκανε λόγο η ΑΙ, 6/4/2008.

157. «Σύμμαχος η Ρωσία στο Κυπριακό. Τάχθηκε υπέρ των ελληνικών θέσεων κατά τη συνάντηση με Καραμανλή», *Ελεύθερος Τύπος*, 9/9/2005. Σχετικά με την επιθυμία ενδυναμώσης των ελληνορωσικών σχέσεων ενδεικτική είναι και η τοποθέτηση του Κ. Καραμανλή στην προ ημερησίας διατάξεως συζήτηση στη Βουλή για την εξωτερική πολιτική, 2/11/2006, πηγή: www.nd.gr

για τον αγωγό φυσικού αερίου South Stream (29/4/2008) είχαν παρουσιαστεί ως κινήσεις προς την κατεύθυνση της ανεξαρτησίας της χώρας έναντι των ΗΠΑ.¹⁵⁸

«Η αυτονομία πολιτικής της κυβέρνησης Καραμανλή όντως τους ξάφνιασε κάπως (τους Αμερικανούς) ... Δεν είναι τίποτε, θα συνηθίσουμε κι εμείς κι εκείνοι. Κι αν νιώθουν ότι “χάνουν λίγο”, στο χέρι τους είναι να μας ξανακερδίσουν. Όχι με φοβέρες. Αλλά με περισσότερη κατανόηση στις ανάγκες και τις ευαισθησίες μας. Που τις είχαν γράψει στα παλαιότερα των υποδημάτων τους».¹⁵⁹

Ιδιαίτερα επικριτική για τον ρόλο των ΗΠΑ στα εθνικά θέματα, όπως οι εξελίξεις στο Μακεδονικό, το Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, είναι και η στάση του ΛΑΟΣ.¹⁶⁰ Μάλιστα, επιστρατεύει τον αντιαμερικανισμό ως μέσο αντιπολίτευσης προς τη Ν.Δ., κατηγορώντας τη για έλλειψη πατριωτισμού και υποτέλεια έναντι των ΗΠΑ,¹⁶¹ αλλά και προς το ΠΑΣΟΚ και τα κόμματα της Αριστεράς διεκδικώντας για τον εαυτό του τον ρόλο του γνήσιου εκφραστή αντιαμερικανικών αισθημάτων.¹⁶² Επιχειρεί επίσης να εμφανίσει τον αντιαμερικανισμό ως κομμάτι της γνήσιας δεξιάς παράδοσης, την οποία υποτίθεται ότι συνεχίζει πλέον το ίδιο, υποστηρίζοντας ότι ο Κων/νος Καραμανλής ήταν «σφόδρα αντιαμερικανός».¹⁶³ Επιπλέον, η Ελλάδα παρουσιάζεται σταθερά ως επικείμενο θύμα του σχεδιασμού των ΗΠΑ για την εδραίωση της ηγεμονίας τους στα Βαλκάνια, του λεγόμενου «αμερικανικού Ράιχ», μέσα από την ενίσχυση της επιθετικότητας Αλβανών και Τούρκων.¹⁶⁴ Τα εθνικά θέματα και η απειλή της θυματοποίησης προσφέρουν ένα προνομιακό πεδίο για τη διατύπωση πλήθους συνωμοσιολογικών θεωριών, με κοινό παρονομαστή τον ανθελληνικό τους χαρακτήρα.

158. *Καθημερινή*, 30/4/2008, 2/5/2008, 4/5/2008. *Ελεύθερος Τύπος*, 30/4/2008.

159. «Ενπλεκίωση – όχι “στροφή”», *Ελεύθερος Τύπος*, 2/5/2008.

160. *Α1*, 13/4/2008, 8/6/2008.

161. *Α1*, 30/3/2008.

162. *Α1*, 20/4/2008.

163. *Α1*, 22/6/2008.

164. *Α1*, 20/4/2008, 20/7/2008.

5. Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΜΠΟΥΣ

α. Η Αμερική της 11ης Σεπτεμβρίου: θύτης ή θύμα;

Παρά την καταδίκη της τρομοκρατικής επίθεσης από ηγετικά στελέχη της αξιωματικής αντιπολίτευσης και προοκείμενα στη Νέα Δημοκρατία έντυπα, στο εσωτερικό του κόμματος, όπως και στην κοινή γνώμη, διατυπώνονται ακραίες σκέψεις που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο εμφανίζουν την επίθεση ως δικαιολογημένη.¹⁶⁵ Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστική, η αρχική τοποθέτηση του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου για τους «ισχυρούς που επέσυραν την οργή του Θεού»,¹⁶⁶ έστω και αν η στάση του τροποποιήθηκε στη συνέχεια. Ακόμα και η «πολιτικά ορθή» *Καθημερινή* επισομαίνει τις παλαιότερες διασυνδέσεις των ΗΠΑ με τον Μπιν Λάντεν χαρακτηρίζοντας τις ως «κανονική φωλιά, κανονικό “αυγό των φιδιών”».¹⁶⁷ Παράλληλα, επιρρίπτει ευθύνες στην αμερικανική βιομηχανία του θεάματος γιατί δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη «σκηνοθεσία» της επίθεσης, αλλά και για τον εθισμό του κοινού σε τέτοιες ακραίες εικόνες βίας.¹⁶⁸ Εξάλλου, η πρόσληψη της τρομοκρατικής επίθεσης στους Δίδυμους Πύργους ως δικαιολογημένης ενέργειας δεν είναι κάτι που χαρακτηρίζει μόνο τον δεξιό πολιτικό χώρο, αλλά αποτελεί πεποίθηση που τέμνει το ιδεολογικό φάσμα.¹⁶⁹

Παράλληλα, λοιπόν, με την καταδίκη της επίθεσης, διατυπώνεται και η επιθυμία το τραγικό αυτό περιστατικό να αποτελέσει αφετηρία ευαισθητοποίησης για τους Αμερικανούς στη βάση πλέον μιας νέας εμπειρίας, κοινής για

165. *Καθημερινή*, 15/9/2001. Η δήλωση του επιτίμου προέδρου της Ν.Δ. Κ. Μητσοτάκη που επαναλάμβανε την εμβληματική διατύπωση της *Le Monde* «Είμαστε όλοι Αμερικανοί», *Ελεύθερος Τύπος*, 16/9/2001, μάλλον εξέφραζε μια μειοψηφική τάση.

166. *Καθημερινή*, 15/9/2001.

167. Στο ίδιο.

168. Στο ίδιο.

169. Σύμφωνα με έρευνα της Opinion που διενεργήθηκε μετά την 11η Σεπτεμβρίου, 30% των ερωτώμενων θεωρεί την τρομοκρατική επίθεση ως «πράξη αντίδρασης στην πολιτική της Αμερικής», ενώ 1 στους 4 απαντά ότι ένιωσε «δικαίωση» ή «ικανοποίηση». Είναι χαρακτηριστικό ότι τελευταία αυτή κατηγορία απαντήσεων προέρχεται από ολόκληρο το κομματικό φάσμα: 19,2% των ψηφοφόρων της Ν.Δ., 25,2% του ΠΑΣΟΚ, 34,6% του Συνασπισμού και 36,5% του ΚΚΕ. Τ. Καφέτζης, «Οργή αλλά με σκέψη», *Ελευθεροτυπία*, 16/9/2001. Παρά τη διατυπώθεισα άποψη ότι η έκφραση ικανοποίησης για την επίθεση της 11/9 παραπέμπει σε αντιαμερικανισμό ισλαμικού-φονταμενταλιστικού τύπου, ανάλογες αντιδράσεις καταγράφονται και στον ευρωπαϊκό χώρο, όπως για παράδειγμα στη Γαλλία: An. Levy-Willard, «Paris, le 11 septembre 2001», *South Central Review*, τόμ. 19, αρ. 2/3, καλοκαίρι-φθινόπωρο 2002, σ. 73-74.

τους άλλους λαούς, πρωτόγνωρης όμως για τους ίδιους, της φρίκης και του φόβου.¹⁷⁰ Εξάλλου, το γεγονός της επίθεσης καθαυτό, εγείρει προβληματισμούς για την πραγματική ισχύ των ΗΠΑ, αλλά και για τη «*δραματική ασάθεια*» του μεταψυχροπολεμικού κόσμου.¹⁷¹

Μπορούμε επίσης να πούμε ότι, παρά την πολιτική ορθότητα –περισσότερο ή λιγότερο ειλικρινή– που διακρίνει τις περισσότερες διατυπώσεις, λανθάνει σαφέστατα η πεποίθηση ότι η τρομοκρατική επίθεση συνιστά ένα είδος δικαιοσύνης. Αυτή η έννοια της δικαιοσύνης δεν αναφέρεται μόνο στις συνέπειες του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού,¹⁷² αλλά και στην εξισωτική λειτουργία της τρομοκρατίας, που αναίρει την αμερικανική μακαριότητα. Έτσι, η Αμερική «γνωρίζει κι αυτή τον πόνο που προκαλεί το θέαμα των αθών θυμάτων», αλλά και ο αμερικανικός λαός που έχει συνηθίσει «στους ρυθμούς της οικονομικής και υπερκαταναλωτικής ευδαιμονίας, βέβαιος ότι αυτό δεν θα τέλειωνε ποτέ, γιατί αυτός ήταν ο εκλεκτός του Θεού» μπορεί πλέον να συνειδητοποιήσει ότι «οι πάντες είναι ευάλωτοι και όλοι κινδυνεύουν –ακόμη κι αν πίνουν μπίρες και τρώνε χάμπουργκερ σε κάποιο απομακρυσμένο βενζινάδικο κάποιας αμερικανικής ερήμου».¹⁷³

Η 11η Σεπτεμβρίου δίνει επίσης την ευκαιρία για να αναδειχθούν οι αδυναμίες της αμερικάνικης δημοκρατίας, με έμφαση στο λεγόμενο ηθικό και δημοκρατικό έλλειμμα. Σε αυτό το έλλειμμα εντοπίζεται η αχίλλειος πτέρνα που καθιστά ευάλωτες τις ΗΠΑ.¹⁷⁴ Παράλληλα, υποδεικνύονται τα λάθη της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής ως υπαίτια για την ανάπτυξη της μαζικής τρομοκρατίας,¹⁷⁵ ενώ η συγκεκριμένη επίθεση εκλαμβάνεται ως απόδειξη της αποτυχίας των Ηνωμένων Πολιτειών να διαχειριστούν τη μεταψυχροπολεμική τάξη πραγμάτων.¹⁷⁶ Εξάλλου, ως γενεσιουργός αιτία της τρομοκρατίας, που έπληξε και τις ΗΠΑ, υποδεικνύονται ρητά η φτώχεια και η εξαθλίωση σε πλανητικό επίπεδο.¹⁷⁷ Η κριτική αυτή επιτρέπει τη ρητορική συνύπαρξη παραδοσιακών προοδευτικών αιτημάτων κατά του ιμπεριαλισμού και της εκμετάλλευσης του Τρίτου Κόσμου, αλλά και την προβολή κλασικών συντηρη-

170. *Καθημερινή*, 13/9/2001.

171. *Καθημερινή*, 12/9/2001.

172. *Ελεύθερος Τύπος*, 12/9/2001.

173. Στο ίδιο.

174. *Ελεύθερος Τύπος*, 13/9/2001.

175. *Ελεύθερος Τύπος*, 12/9/2001, 13/9/2001. «Η εκδίκηση της Ιστορίας», *Ελεύθερος Τύπος*, 17/9/2001.

176. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/9/2001, 13/9/2001, 23/9/2001.

177. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/9/2001.

τικών προταγμάτων, όπως ο σεβασμός των παραδοσιακών αξιών και της ιδιαιτερότητας της πολιτιστικής φυσιογνωμίας των λαών.

Επιπλέον, η αποτίμηση των συνεπειών της 11ης Σεπτεμβρίου τροφοδοτεί και διάφορες θεωρίες συνωμοσίας σύμφωνα με τις οποίες η τρομοκρατική επίθεση διευκόλυνε την αμερικανική ηγεσία, η οποία ίσως την ανέμενε ή την επιθυμούσε, προκειμένου να υλοποιήσει την «κρυφή επιθυμία της Νέας Τάξης Πραγμάτων», που είναι η περιστολή των δημοκρατικών δικαιωμάτων και ελευθεριών σε πλανητικό επίπεδο.¹⁷⁸

Τέλος, το όποιο κεφάλαιο συμπάθειας που προκαλείται από τις επιθέσεις αυτές εξανεμίζεται γρήγορα, καθώς οι αντιδράσεις της κυβέρνησης Μπους αξιολογούνται αρνητικά. Ως σημείο καμπής προβάλλεται το διάγγελμά του με τον περίφημο αφορισμό «ή μαζί μας ή εναντίον μας». Ο Τύπος κάνει λόγο για νεομακαρθρισμό και για μια μορφή τρομοκρατίας «πολύ πιο απειλητικής και επικίνδυνης απ' ό,τι του γραφικού Μπιν Λάντεν».¹⁷⁹ Οι επιπτώσεις αυτών των πολιτικών επιλογών στο εσωτερικό των ΗΠΑ εντείνουν την κριτική προς την αμερικανική δημοκρατία.¹⁸⁰ Τελικά, η 11η Σεπτεμβρίου αντιμετωπίζεται πολύ λιγότερο ως τραγωδία και περισσότερο ως άλλοθι για τις μεθοδεύσεις της αμερικανικής κυβέρνησης,¹⁸¹ ενώ ιδιαίτερα αρνητικά αξιολογείται η κληρονομιά της τόσο όσον αφορά την ποιότητα της δημοκρατίας στο εσωτερικό των ΗΠΑ¹⁸² όσο και στις διεθνείς εξελίξεις.¹⁸³ Δύο χρόνια μετά την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους, ο δεξιός Τύπος αποφαίνεται ότι «δεν είμαστε όλοι Αμερικανοί».¹⁸⁴ Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι η πολύνεκρη τρομοκρατική επίθεση δεν στάθηκε επαρκής ώστε να τροποποιηθεί η εικόνα των ΗΠΑ ως θύτη.¹⁸⁵ Ακόμη και όταν, πρόσκαιρα, σκιαγραφείται ως θύμα, επισημαίνεται ότι πρόκειται για ένα ένοχο θύμα.

178. *Ελεύθερος Τύπος*, 16/9/2001, 23/9/2001, 11/9/2002.

179. «Ανάμεσα στην τρομοκρατία και τον νεομακαρθρισμό», *Καθημερινή*, 23/9/2001. *Ελεύθερος Τύπος*, 23/9/2001.

180. «Δεν είναι άσπρο-μαύρο», *Καθημερινή*, 23/9/2001.

181. «Από την ανατροπή Σαντάμ στην PAX AMERICANA», *Καθημερινή*, 23/2/2003.

182. *Καθημερινή*, 12/9/2003.

183. «Ένας κόσμος πιο ζοφερός και πιο επικίνδυνος», *Καθημερινή*, 12/9/2004. *Μετεξέλιξη*, Μάιος 2006, σ. 3 και Σεπτέμβριος 2006, σ. 8.

184. «Απομεινάρια μιας μέρας», *Ελεύθερος Τύπος*, 12/9/2003. *Καθημερινή*, 16/3/2003, 19/3/2003.

185. Σχετικά με τη μετάπτωση των ΗΠΑ από την εικόνα του θύματος στην εικόνα του θύτη σε διεθνές επίπεδο, είναι χαρακτηριστικό το σχετικό αφιέρωμα της *Le Monde* στις 25/11/2001 –ενδεικτικά, βλ. Al. Frachon, «L'Amérique mal aimée», *Le Monde*, 25/11/2001.

β. Η προεδρία Μπους ως σημείο αναφοράς του αντιαμερικανικού λόγου

Η συστηματική και έντονη κριτική στην κυβέρνηση Μπους συμπυκνώνει ένα μεγάλο μέρος του δεξιού αντιαμερικανικού λόγου. Εξάλλου, η προεδρία αυτή αποτέλεσε στόχο εντονότατης κριτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ακόμα και από τον συντηρητικό χώρο.¹⁸⁶ Σημαντικός δε παράγοντας αυτής της κριτικής αναδεικνύεται η ιδεολογία. Το σύστημα Μπους θεωρείται η πιο αρνητική όψη της Αμερικής, ενώ οι υγιείς της δυνάμεις είναι όσες αντιτίθενται σε αυτό.¹⁸⁷ Η συγκεκριμένη προεδρία εκλαμβάνεται ως φορέας ακραίων τάσεων στο επίπεδο της ιδεολογίας, αλλά και των θρησκευτικών πεποιθήσεων¹⁸⁸ και περιγράφεται ως ο «πιο εκτρωματικό(ς) συνασπισμό(ς) στην ιστορία της αμερικανικής Δεξιάς».¹⁸⁹ Ο Γ. Λούλης, στη μελέτη του για την «επικίνδυνη υπερδύναμη», χαρακτηρίζει «εκρηκτικό μείγμα» τη συνύπαρξη αλαζονείας, μεσοσιανισμού και μιας ασυναγώνιστης ισχύος,¹⁹⁰ ενώ και ο Τύπος εμμένει στον συνδυασμό επιθετικότητας προς το εξωτερικό και αυταρχικότητας στο εσωτερικό τον οποίο εκφράζει η συγκεκριμένη κυβέρνηση.¹⁹¹

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι και οι ελίτ του χώρου αυτού εκφράζουν επανειλημμένα τον προβληματισμό τους για τον ρόλο των ΗΠΑ βάσει των επιλογών της κυβέρνησης Μπους. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι η τάση «ηγεμονισμού» από πλευράς των Ηνωμένων Πολιτειών, ιδιαίτερα μετά την

186. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις έρευνες κοινής γνώμης του Pew Research Center που καταγράφουν τη σημαντική μείωση του φιλοαμερικανισμού στην Ευρώπη, ενώ καταδεικνύουν ότι η πολιτική του Μπους συνδέεται άμεσα με την ενίσχυση των αρνητικών στάσεων έναντι των ΗΠΑ. Π.χ. η θετική στάση έναντι των ΗΠΑ στη Γερμανία μειώνεται από 61% το 2002 σε 25% το 2003, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τη Γαλλία μεταβάλλονται από 63 σε 31%· Pew Research Center, *A Year After Iraq War*, March 16, 2004· του ίδιου, *Bush Unpopular in Europe Seen as Unilateralist*, August 15, 2001. Βλ., επίσης, P. Katzenstein - R.O. Keohane, «Varieties of Anti-Americanism: A framework for analysis», στο P. Katzenstein - R.O. Keohane (επιμ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, ό.π., σ. 24-28.

187. «Το Δόγμα του προέδρου Μπους», *Καθημερινή*, 2/3/2003. «Ο θρίαμβος των συντηρητικών», *Καθημερινή*, 4/11/2004. *Μετεξέλιξη*, Σεπτέμβριος 2006, σ. 8.

188. «Φονταμενταλισμός Prime Time», *Καθημερινή*, 9/3/2003. «Οι φονταμενταλιστές του "Καλού" στον Λ. Οίκο», *Καθημερινή*, 30/3/2003.

189. Στο ίδιο. Και *Καθημερινή*, 1/4/2003. Είναι ενδεικτική η δήλωση του τότε βουλευτή της Ν.Δ., Αλ. Λυκουρέζου, σύμφωνα με την οποία «πρέπει καθημερινά να καταγράφουμε την αντίθεσή μας προς το νεοσυντηρητικό, φονταμενταλιστικό και αλαζονικό παραλήρημα της ηγεσίας των ΗΠΑ» -παράτιθεται στον *Ελεύθερο Τύπο*, 1/4/2003.

190. Γ. Λούλης, *Η επικίνδυνη υπερδύναμη: η Αμερική του Bush και ο πόλεμος στο Ιράκ*, Λιβάνης, Αθήνα 2003, σ. 23-24.

191. *Ελεύθερος Τύπος*, 12/9/2005.

11η Σεπτεμβρίου, αποτελεί δύναμει πηγή αποσταθεροποίησης για το διεθνές σύστημα. Οι τάσεις αυτές αποδίδονται στη λεγόμενη «χομοιοανή» Αμερική, που προκρίνει τη στρατιωτική ισχύ ως μέσο επίλυσης των διεθνών διαφορών, σε αντιδιαστολή προς την «καντιανή» Ευρώπη, που δίνει έμφαση στο διεθνές δίκαιο και τον σεβασμό του θεσμικού πλαισίου.¹⁹² Ιδιαίτερη κριτική ασκείται στο δόγμα του «προληπτικού πολέμου» στο πλαίσιο της εκστρατείας της αμερικανικής κυβέρνησης κατά της τρομοκρατίας.¹⁹³ Οι επιλογές αυτές του Λευκού Οίκου θεωρείται ότι σηματοδοτούν «το τέλος της ηρωικής και υπερβολικά αισιόδοξης φάσης της μεταψυχροπολεμικής εποχής».¹⁹⁴

Η κριτική γίνεται φροδρότερη μετά την απόφαση της κυβέρνησης Μπους για εισβολή στο Ιράκ.¹⁹⁵ Ο ίδιος ο Κ. Καραμανλής επέλεξε μια ήπια κριτική των αμερικανικών χειρισμών δίνοντας έμφαση στην επιλεκτική εφαρμογή της νομιμότητας και υποστήριξε την ανάγκη ενιαίας ευρωπαϊκής στάσης απέναντι στην κρίση επικρίνοντας έμμεσα τη διαφοροποίηση Ισπανίας και Βρετανίας.¹⁹⁶ Ωστόσο, στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας, ο πόλεμος στο Ιράκ εκλαμβάνεται ως ένα ακόμη βήμα στο σχέδιο για αμερικανική ηγεμονία και ως διέξοδος για τα προβλήματα της αμερικανικής οικονομίας,¹⁹⁷ ενώ τα αμερικανικά επιχειρήματα για τη δικαιολόγηση αυτής της επιλογής απορρίπτονται συνολικά.¹⁹⁸

Εξάλλου, η Αμερική ως σύμβολο δημοκρατίας, όπως λειτούργησε κατά κόρον στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, έχει πλέον αποδυναμωθεί σημαντικά και στον δεξιό χώρο. Το παρακάτω απόσπασμα κάνει λόγο για «την πλήρη απομυθοποίηση της Αμερικανικής Δημοκρατίας, την περίοδο της υποτιθέμενης παντοδυναμίας της». Και προσθέτει: «Μια χώρα στην οποία το ποσοστό συμμετοχής στις προεδρικές εκλογές είναι σταθερά κάτω από 50% και η κοινή γνώμη μετατρέπεται σκόπιμα σε απολιτική... δεν μπορεί να χα-

192. Κ. Αρβανιτόπουλος, «Το μέλλον των ευρωαμερικανικών σχέσεων», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 15, Απρίλιος-Ιούνιος 2003, σ. 20-22.

193. Κ. Αρβανιτόπουλος, «Από το δόγμα της ανάσχεσης στο δόγμα του προληπτικού πολέμου», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 14, Ιανουάριος-Μάρτιος 2003, σ. 6. Και Μ. Γιαννάκου, «Τα δύο επίπεδα του πολέμου», *Ελεύθερος Τύπος*, 24/3/2003.

194. Σ. Μακρής, «Οι εθνικές ιδεολογικές κοινότητες και η αμερικανική θεωρητική ηγεμονία», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 17, Οκτώβρης-Νοέμβριος 2003, σ. 152.

195. *Ελεύθερος Τύπος*, 17/3/2003, 23/3/2003, 29/3/2003.

196. *Καθημερινή*, 18/3/2003.

197. *Καθημερινή*, 2/2/2003. *Ελεύθερος Τύπος*, 19/3/2003. *Μετεξέλιξη*, τχ. 19, Μάρτιος-Απρίλιος 2003, σ. 3 και τχ. 22, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2003, σ. 10.

198. *Καθημερινή*, 9/2/2003, 18/3/2003.

ρακτηριστεί δημοκρατική». ¹⁹⁹ Παράλληλα, αποδυναμωμένη εμφανίζεται και η αίγλη του «αμερικάνικου ονείρου», ²⁰⁰ του αμερικάνικου κοινωνικοοικονομικού μοντέλου συνολικά. Ενδεικτική αυτών των τάσεων υπήρξε η ειδοσεογραφική κάλυψη του τυφώνα Κατρίνα. Ο τρόπος με τον οποίο ο κρατικός μηχανισμός των ΗΠΑ αντιμετώπισε το φαινόμενο χαρακτηρίστηκε τριτοκοσμικός. ²⁰¹ Η τραγωδία της Νέας Ορλεάνης παραλληλίζεται με την τραγωδία της Νέας Υόρκης, με κοινό παρονομαστή την κατάρρευση των ψευδαισθήσεων όσον αφορά την παντοδυναμία και την ηθική ανωτερότητα της υπερδύναμης, καθώς αδυνατεί να προστατεύσει τους πολίτες της ακόμα και ενός των συνόρων της. ²⁰²

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με βάση τις αρχικές υποθέσεις εργασίας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου συνιστά ένα σημείο καμπής για τη σχέση της ελληνικής Δεξιάς με τον αντιαμερικανισμό. Ειδικότερα, κάνοντας μια ιστορική αναδρομή από το τέλος του Εμφυλίου μέχρι τις μέρες μας, παρατηρούμε τη σταδιακή αποδυνάμωση του φιλοαμερικανισμού στον δεξιό χώρο. Ωστόσο, το 1989 αποτελεί ορόσημο για μια σειρά ποσοτικών και ποιοτικών μεταβολών όσον αφορά τη διείσδυση του αντιαμερικανισμού στην πολιτική κουλτούρα του συγκεκριμένου πολιτικού χώρου. Σχηματικά, μπορούμε να πούμε ότι αν ο φιλοαμερικανισμός της ελληνικής Δεξιάς εντάσσεται στις ιδεολογικές συνέπειες του Εμφυλίου και, κατ' επέκταση, του Ψυχρού Πολέμου, ο αντιαμερικανισμός της εντάσσεται στις ιδεολογικές συνέπειες του τέλους του.

Παράλληλα, διαπιστώνουμε την εμπέδωση μιας φοβικής αντίληψης για τη θέση της Ελλάδας στο μεταδιπολικό σκηνικό και μια αμυντική στάση απέναντι στις διεργασίες της παγκοσμιοποίησης. Κάτω από την επίδραση του λαϊκισμού της λεγόμενης νέας Δεξιάς και την παράλληλη εκδίωξη συντηρητικών και εθνικιστικών αντανάκλαστικών, ο δεξιός λόγος τείνει να παρουσιάσει την Ελλάδα ως δύναμη θύμα των αμερικανικών μεθοδεύσεων.

199. «Το τέλος της ηθικής», *Ελεύθερος Τύπος*, 16/2/1999.

200. *Καθημερινή*, 18/3/2003.

201. *Καθημερινή*, 4/9/2005. *Ελεύθερος Τύπος*, 5/9/2005, 8/9/2005.

202. «Η παντοδυναμία στις λάσπες», *Ελεύθερος Τύπος*, 11/9/2005. *Μετεξέλιξη*, τχ. 31, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2005, σ. 22-23.

Η έκφραση του αντιαμερικανισμού από τον δεξιό χώρο εντάσσεται, αφενός, στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής του στρατηγικής ενώ, αφετέρου, είναι αποτέλεσμα των μετασχηματισμών στην ιδεολογική του ταυτότητα μετά το 1989 και το τέλος της αντιπαράθεσης του δυτικού με το σοσιαλιστικό μοντέλο. Μέσα από την ενσωμάτωση του αντιαμερικανισμού στον δεξιό λόγο, αινχνεύουμε την προσπάθεια της Κεντροδεξιάς να προσεταιριστεί παραδοσιακά χαρακτηριστικά του αριστερού πολιτικού λόγου διεκδικώντας μάλιστα την ιδιότητα του γνήσιου εκφραστή τους. Τέτοια στοιχεία είναι ο αντιιμπεριαλισμός και η κριτική στην επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού. Ωστόσο, η απουσία ενός συγκροτημένου και ενοποιητικού θεωρητικού υποβάθρου οδηγεί συχνά σε αντιφάσεις.

Επίσης, διαπιστώνουμε ότι η πρόσληψη της Αμερικής από την Κεντροδεξιά, όπως αυτή εκφράζεται από τη Ν.Δ., και από την Ακροδεξιά, στον βαθμό που αυτή εκπροσωπείται από τον ΛΑΟΣ, διακρίνεται μάλλον από συνέχειες και ομοιότητες, παρά από διαφορές. Εν ολίγοις, ο αντιαμερικανισμός της Κεντροδεξιάς και της Ακροδεξιάς αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία.²⁰³ Ωστόσο, η σύγκλιση αυτή δεν αφορά τις ηγεσίες των δύο κομμάτων, αλλά τα προσκείμενα σε αυτές έντυπα καθώς και μια μερίδα στελεχών τους. Παρατηρούμε επίσης ότι ο αντιαμερικανισμός στην Κεντροδεξιά εκφράζεται σαφέστερα και συχνότερα στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας και λιγότερο στο επίπεδο των ελίτ. Ωστόσο, παραμένει μια πραγματικότητα που οι ελίτ δεν μπορούν να αγνοήσουν και την οποία καλούνται να διαχειριστούν. Μία επιπλέον διαφοροποίηση εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο αντιαμερικανισμός της Κεντροδεξιάς συνδυάζει την πολιτική συνιστώσα με την πολιτισμική, ενώ στην περίπτωση της Ακροδεξιάς η πολιτισμική διάσταση φαίνεται να υπερτερεί της πολιτικής.

203. Με αυτήν την παρατήρηση σχετίζεται άμεσα και το επιχείρημα του Α. Πανταζόπουλου ότι, όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, τα όρια μεταξύ δεξιού και ακροδεξιού λαϊκισμού είναι ρευστά. Α. Πανταζόπουλος, «Ο λαϊκισμός της Δεξιάς. Το φαινόμενο της αποχής, η Νέα Δημοκρατία και ο ΛΑΟΣ πριν και μετά τις εκλογές», *ό.π.*, σ. 162. Σχετικά με το ενδεχόμενο εκλογικής συγγένειας ΛΑΟΣ και Ν.Δ., βλ. Κ. Ζαφειρόπουλος, «Ν.Δ.-ΛΑΟΣ: Αλληλεξάρτηση και ποικιλομορφία της εκλογικής τους απήχησης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 31, Μάιος 2008, σ. 82-99.